

Аналітичний огляд

Юридичні клініки правничих шкіл України:

досвід, проблеми та
міжнародні партнерства

Юридичні клініки правничих шкіл України: досвід, проблеми та міжнародні партнерства. Аналітичний огляд. — Київ, Асоціація юридичних клінік України, 2026. — 53 с.

Виконавиці:

Лілія АМЕЛІЧЕВА (аналітикиня), **Юлія САЄНКО** (аналітикиня), **Юлія ЛОМЖЕЦЬ** (керівниця).

Підготовка цієї публікації є частиною проєкту «Розвиток інституційної спроможності юридичних клінік України для надання правової допомоги, просування прав людини та правової освіти в умовах європейської інтеграції», що реалізується в межах Програми «Інфраструктура прав людини для України» (2025–2027), яка фінансується урядом Швеції через Шведське агентство з питань міжнародної співпраці та розвитку (Sida), та реалізується Інститутом Рауля Валленберга з прав людини та гуманітарного права за участі Асоціації юридичних клінік України як виконавчого партнера

Зміст

Вступ	4
Методологія дослідження	5
1. Історично-географічний дискурс потреб / проблем юридичних клінік України та шляхів їх вирішення за допомогою ресурсів АЮКУ, національних і міжнародних партнерів, безпосередньо університетів, де вони функціонують, за період 2014 –2025 рр.	9
2. Встановлення актуальних потреб/ проблем юридичних клінік України	14
2.2. Поточний стан, потреби та перспективи міжнародної співпраці юридичних клінік України.....	24
3. Стратегічні напрями розвитку та подолання викликів юридичного клінічного руху: аналітичні висновки за результатами інтерв'ю	36
3.1 Огляд інтерв'ю з представниками юридичного клінічного руху.....	36
3.2 Огляд результатів інтерв'ю з керівниками ЗВО, правничих шкіл	40
3.3 Огляд результатів інтерв'ю з представниками партнерських організацій	46
4. Рекомендації за результатами дослідження стану діяльності юридичних клінік	48
Подяки	51

Вступ

Юридичні клініки правничих шкіл України вже понад два десятиліття є важливим інструментом формування практичних навичок студентів-правників, забезпечення доступу населення до безоплатної правової допомоги та розвитку правової культури в суспільстві. Їхня діяльність поєднує освітню, соціальну та правозахисну функції, створюючи унікальний простір, де майбутні юристи навчаються через практику, а громадяни отримують необхідну підтримку у вирішенні правових проблем.

В умовах збройного конфлікту та воєнного стану, що триває в Україні з 2014 року та особливо загострився після повномасштабного вторгнення Російської Федерації у лютому 2022 року, юридичні клініки опинилися перед новими викликами. Вони не лише продовжують виконувати свою освітню місію, але й стають важливими провайдерами правової допомоги для внутрішньо переміщених осіб, постраждалих від бойових дій, учасників та ветеранів війни, а також інших вразливих категорій населення. Водночас самі юридичні клініки та їхні учасники нерідко опиняються у надзвичайно складних умовах: частина з них була змушена релокуватися через окупацію, інші зазнали руйнувань приміщень внаслідок обстрілів, а постійні проблеми з енергопостачанням та зв'язком ускладнюють проведення занять і консультацій. Клініцисти та куратори працюють у стресових умовах, поєднуючи навчання й волонтерську діяльність із власними викликами виживання - від пошуку безпечного житла до відновлення пошкодженого майна. Саме тому дослідження сучасного стану юридичних клінік, їхніх потреб, проблем та перспектив міжнародної співпраці набуває особливої актуальності.

Асоціація юридичних клінік України (АЮКУ), яка координує діяльність клінічного руху, веде реєстр юридичних клінік та сприяє обміну досвідом, виступає ключовим партнером у цьому процесі. Завдяки її діяльності юридичні клініки отримують методичну підтримку, можливості для професійного розвитку та залучення до проєктної діяльності. Водночас, сучасні виклики (безпекові ризиків, кадрові, фінансові проблеми тощо) потребують системного аналізу, щоб визначити, які ресурси можуть бути мобілізовані на національному та міжнародному рівнях.

При цьому стан юридичних клінік сьогодні є дзеркалом ширших процесів у правничій освіті та системі доступу до правосуддя. З одного боку війна поставила юридичні клініки перед серйозними викликами: вони втратили матеріальну базу, були змушені релокуватися, зіткнулися зі скороченням кадрового потенціалу та зменшенням обсягів наданих консультацій. З іншого боку саме ці труднощі стали поштовхом до пошуку нових моделей співпраці, впровадження сучасних освітніх практик та активнішого залучення міжнародних партнерів.

Дослідження охоплює період 2024–2025 років, що дозволяє оцінити динаміку розвитку юридичних клінік після перших років повномасштабної війни. Воно також враховує історичний контекст, що охоплює дві фази війни в Україні (2014–2015 та з 2022 року), які суттєво вплинули на правову систему та освітні інституції.

Методологія дослідження

Мета аналітичного дослідження: визначити поточний стан потреб юридичних клінік України, які можна вирішити за допомогою ресурсів Асоціації юридичних клінік України (далі — АЮКУ), національних і міжнародних партнерів, безпосередньо університетів, де вони функціонують.

Період за який в відбувається аналітичне дослідження: грудень 2024 р. — грудень 2025р.

Дослідження, спрямоване на вирішення наступних завдань:

1. Визначення основних потреб (організаційних, безпекових, матеріальних, правових, технічних тощо) юридичних клінік України в умовах воєнного стану.
2. Виявлення основних перешкод для задоволення цих потреб.
3. Встановлення різниці в потребах або їх глибини між юридичними клініками України, які відносяться до однієї з п'яти груп, таких, що: 1) здійснюють діяльність на прифронтових територіях; 2) релоковані з окупованих територій на підконтрольні Україною у 2014–2015 рр.; 3) релоковані з окупованих територій на підконтрольні Україною у 2022–2023 рр.; 4) знаходяться на територіях, що були тимчасово окуповані, а потім звільнені від окупанта у 2022–2023 рр.; 5) здійснюють свою діяльність на територіях, підконтрольних Україні з відносною стабільністю та динамічним розвитком.
4. Виявлення шляхів, що використовують юридичні клініки, щоб задовольнити свої потреби, в залежності від їх належності до певної вищезазначеної групи.
5. Встановлення різних видів допомоги, що очікує юридична клініка від АЮКУ, міжнародних організацій в сфері юридичної клінічної освіти.
6. Аргументація необхідності удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності юридичних клінік, пов'язаних з міжнародною співпрацею.
7. Пошук нових партнерів в міжнародній співпраці та активізація кооперації з вже існуючими міжнародними партнерами.
8. Активізація колаборації в проєктній діяльності з міжнародними партнерами.
9. Встановлення важливості запровадження нового інструменту - моніторингу рівня соціального благополуччя студентів-клініцистів і кураторів на рівні юридичної клініки, на рівні АЮКУ.
10. Розробка серії рекомендацій для керівників/ць юридичних клінік, адміністрації правничих шкіл, а також наших основних стейкхолдерів (МОН, НАЗЯВО, комітет ВРУ тощо).

Очікуваний результат: підготовлений аналітичний огляд за результатами дослідження з описом ключових результатів, виявлених проблем, історій успіху та рекомендаціями з розширення клінічного компоненту в програмах підготовки правників та посилення спроможності ЮК в наданні правової допомоги та організації заходів правової просвіти, з урахуванням активізації співпраці з міжнародними партнерами (передбачається електронна публікація аналітичного огляду, керівні рекомендації для керівників/ць юридичних клінік, адміністрації правничих шкіл, а також основних стейкхолдерів (МОН, НАЗЯВО, комітет ВРУ тощо).

Дизайн дослідження

Дослідження базується на змішаних методах дослідження — поєднанні якісних і кількісних стратегій дослідження.

Якісне дослідження включає проведення фокус-груп з представниками юридичних клінік, які диференційовані на наступні **5 груп**, в залежності від впливу на їх діяльність воєнних ризиків. Це такі групи юридичних клінік, які:

- 1** **Група 1** — Здійснюють діяльність на прифронтових територіях України
- 2** **Група 2** — Релоковані з окупованих територій на підконтрольні Україні у 2014-2015 рр.
- 3** **Група 3** — Релоковані з окупованих територій на підконтрольні Україні у 2022-2023 рр.
- 4** **Група 4** — Знаходяться на територіях, що були тимчасово окуповані, а потім звільнені від окупанта у 2022-2023 рр.
- 5** **Група 5** — Здійснюють свою діяльність на територіях, підконтрольних Україні з відносною стабільністю та динамічним розвитком

Якісне дослідження визначає перелік потреб юридичних клінік. Для повного розуміння проблеми дані верифіковані шляхом проведення глибоких інтерв'ю з керівниками, відповідальними особами юридичних клінік та представниками правничих шкіл щодо проблем розвитку юридичних клінік, напрямів посилення ефективності їх діяльності, зокрема в міжнародному дискурсі.

Кількісне дослідження, а саме онлайн-опитування, використано для кількісного визначення найпоширеніших потреб юридичних клінік кожної групи. Опитування також визначає обізнаність юридичних клінік щодо можливостей отримання підтримки від АЮКУ. Частиною опитування є визначення найпоширеніших потреб юридичних клінік з питань співпраці з міжнародними партнерами, пошуку можливостей щодо їх задоволення, в тому числі за використання ресурсів АЮКУ.

На завершальному етапі дослідження передбачається повторне звернення до якісних методів, що дозволить отримати глибші пояснення виявлених тенденцій та підтвердити їхню практичну значущість. Для цього результати будуть обговорені з колективами п'яти юридичних клінік, які представляють різні групи відповідно до умов їхньої діяльності та водночас є провідними учасниками юридичного клінічного руху в Україні. Такий підхід забезпечує не лише перевірку достовірності отриманих даних, але й врахування досвіду та бачення самих клініцистів, кураторів, клієнтів і партнерів, включно з міжнародними організаціями.

Після завершення етапу інтерв'ю та обговорень результати дослідження будуть презентовані на спеціальному форумі, що стане платформою для широкої дискусії. Думки та пропозиції учасників форуму будуть інтегровані до фінального аналітичного огляду, що дозволить сформулювати комплексні рекомендації щодо підвищення спроможності юридичних клінік України. Особливий акцент робитиметься на розвитку міжнародної співпраці та розширенні можливостей надання українцям правової, інформаційної та освітньої підтримки. Таким чином, дослідження матиме не лише аналітичний, але й практично-стратегічний вимір, спрямований на зміцнення юридичного клінічного руху в умовах воєнних викликів.

Збір та аналіз даних

Інтерв'ю. Потреби юридичних клінік (безпекові потреби, приміщення, оплата праці, матеріальне-технічне забезпечення, стимулювання, навчально-методичне забезпечення, кадрове забезпечення) відрізняються залежно від їх місцезнаходження до війни та після релокації, а також правового статусу. Тому в аналітичному дослідженні використовується цілеспрямована вибірка для відбору юридичних клінік. Цілеспрямована вибірка означає, що дослідник насамперед визначає категорії, які важливо охопити.

Згідно зі статистичними даними реєстра АЮКУ на 01.12.2024 зареєстровано 70 юридичних клінік, ними надано юридичних консультацій 4674 (за представленими даними від 69 юридичних клінік). За 2024 рік та перше півріччя 2025 року подали дані про проведену діяльність 63 юридичні клініки.

У порівнянні з 2021 роком перед повномасштабним вторгненням їх налічувалось за даними реєстру АЮКУ — 69, було надано ними юридичних консультацій — 5530 (за представленими даними 69 юридичних клінік). Отже, військовий стан загалом не вплинув на кількість чинних юридичних клінік, однак кількісні показники їх основної діяльності загалом знизилися на 20%.

Онлайн опитування включає такі групи (орієнтовно 25 юридичних клінік, 25-30, клініцистів, клієнтів 5-6, партнерів 5-6), у тому числі міжнародних). Онлайн опитування проводяться на базі платформи: Google Forms. Збір даних базується на неімовірній вибірці. Процес набору базується на вибірковому методі. Спочатку команда проєкту використовувала базу даних АЮКУ та формувати вибірку відповідно до критеріїв.

Важливо оцінити діяльність АЮКУ, ефективність її роботи щодо посилення юридичного клінічного руху та міжнародного співробітництва за такими активностями:

- проведення навчання нових керівників юридичних клінік, кураторів;
- надання консультацій правничим школам щодо створення юридичної клініки;
- обмін національним і міжнародним досвідом, обговорення стратегічних напрямів розвитку юридичного клінічного розвитку під час щорічних форумів юридичних клінік, у тому числі щодо посилення інтернаціоналізації юридичного клінічного руху;
- відкритість, прозорість під час проведення виборів голови і членів правління.

За для цієї мети необхідно провести онлайн опитування голови і членів правління АЮКУ (6) та індивідуальні інтерв'ювання з чинним головою правління АЮКУ, попередниками.

Інтерв'ювання / співбесіди проводяться по телефону (Viber, Telegram, WhatsApp) або онлайн на базі платформи Zoom. Кожне інтерв'ю записується, транскрибується та аналізується. Співбесіди тривають від 45 до 1 години 30 хвилин.

Географія дослідження: регіони України пропорційно до представленості шести груп юридичних клінік; зарубіжні країни, в яких юридичні клініки мають тісну співпрацю з вітчизняними юридичними клініками.

Фокус-групи. Буде проведено зустріч з 6 фокус-групами юридичних клінік (5 з них — це фокус групи з юридичними клініками, які відносяться до 5 груп, що диференційовані за воєнними умовами перебування на території України, 1 — це фокус група юридичних клінік, які не зареєстровані в АЮКУ), а також з фокус групою — з клініцистами-студентами (10).

Обмеження дослідження

Онлайн-опитування з неімовірнісною вибіркою може призвести до відібраних респондентів, які систематично відрізняються від цільової сукупності за деякими основними характеристиками. Ризик буде зменшено шляхом зіставлення ділових характеристик респондентів із наявними статистичними даними про національні юридичні клініки в реєстрі АЮКУ та використання різних каналів поширення опитування.

Перелік потреб / проблем юридичних клінік з різних груп.

1. **Безпекові.**
2. **Фінансові питання** (відшкодування матеріальних збитків, завданих війною; доступ до фінансування шляхом грантрайтингу).
3. **Правові.**
4. **Організаційно-технічні.**
5. **Кадрові.**
6. **Матеріально-технічні.**
7. **Щодо соціального благополуччя кураторів, клініцистів** (житлові питання; пошкоджене житло; компенсація за пошкоджене житло).
8. **Щодо активізації міжнародної співпраці** (пошук нових партнерів; підвищення рівня знання англійської мови членами юридичних клінік; посилення проєктної діяльності).

1. Історично-географічний дискурс потреб/ проблем юридичних клінік України та шляхів їх вирішення за допомогою ресурсів АЮКУ, національних і міжнародних партнерів, безпосередньо університетів, де вони функціонують, за період 2014 –2025 рр.

Збройний конфлікт в Україні, спричинений російською агресією, офіційно триває з 13 квітня 2014 року, коли було введено в дію Указом Президента України від 13 квітня 2014 року № 405/2014 рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України», і по теперішній час. Однак в реальній дійсності розпочався цей конфлікт з анексії Криму у лютому 2014 року, яка спричинила в нашій країні перші потоки внутрішніх переселенців і біженців за кордон.

Цей збройний конфлікт має дві тривалі «гарячі» фази активних бойових дій. Перша фаза відбулася у 2014–2015 році на території Донецької і Луганської областей (вона поступово пішла на спад протягом 2015 року після підписання Мінських домовленостей від 12.02.2015¹). Друга фаза розпочалася з повномасштабного вторгнення російського загарбника на територію України з 24 лютого 2022 р. і триває по теперішній час. Також 24 лютого 2022 р. в Україні введений воєнний стан, проголошений указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 2102-IX, який триває донині.

По мірі того як розвивалися ці «гарячі» фази, багато Воїнів України загинули, були поранені, потрапили у полон, зникли безвісти. Під час цих двох «гарячих» фаз пройшли дві великі «хвилі» внутрішнього переміщення цивільного населення з окупованих та прифронтових територій, а також з територій, де відбувалися бойові дії, на території, підконтрольні Україні. Ці «хвилі» злічувалися багатьма мільйонами українців, які переселялися й отримували статус внутрішньо переміщеної особи (далі — ВПО) у громадах з більш стабільним розвитком. Велика чисельність громадян України під час другої «хвилі» переміщення виїхала за кордон і отримала статус біженця або особи, що потребує тимчасового захисту (переважно у країнах ЄС). Між «гарячими» фазами збройного конфлікту потік переселенців-громадян України продовжувався, але не був таким масовим.

Через складні військово-політичні обставини в Україні населення крім різних важких життєвих обставин, зіштовхнулося з новими для них правовими проблемами, викликані втратою документів під час внутрішнього переміщення, недосконалістю законодавства про права громадян в умовах воєнного стану, про мобілізацію і мобілізаційну підготовку, про соціальний захист (пільги, гарантії) учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та їх сімей й ін.

¹ Комплекс заходів щодо виконання Мінських угод. Офіційний сайт ОБСЄ. 12 лютого 2015. <https://www.osce.org/ru/cio/140221>

В усіх підконтрольних владі України територіях, значно зріс попит населення на якісну оперативну правову допомогу, поширення правової інформації, доступ до правосуддя. Серед провайдерів, що надавали і надають весь цей спектр послуг, необхідно зауважити юридичні клініки при закладах вищої освіти, які об'єднанні у потужний юридичний клінічний рух в нашій країні. Важливу роль у становленні і розвитку юридичного клінічного руху, а також у координації дій юридичних клінік в умовах збройного конфлікту відіграє Громадська організація «Асоціація юридичних клінік України».

АЮКУ веде реєстр юридичних клінік, здійснює моніторинг їх діяльності, сприяє обміну позитивними практиками між ними, залучає їх у проєктну діяльність, патрує новостворені юридичні клініки з метою покращення надання правової допомоги населенню, насамперед вразливим категоріям й тим, хто постраждав від збройного конфлікту. Завдяки діяльності АЮКУ постійно проводяться аналітичні дослідження потреб юридичних клінік, зокрема й за період, коли триває збройний конфлікт, готуються рекомендації для задоволення цих потреб по мірі можливостей, які надсилаються у відповідні владні інстанції та керівництву закладів вищої освіти (далі — ЗВО).

Саме дослідження цих потреб, з'ясування шляхів їх задоволення є запорукою відновлення і вдосконалення юридичної клінічної освіти в Україні.

Потреби юридичних клінік під час збройного конфлікту, спричиненого російською агресією, можна ранжувати на виміри за призначенням у функціоналі юридичної клініки, який закріплений у Типовому Положенні про юридичні клініки від 03.08.2006 № 592², у Стандартах діяльності юридичних клінік України від 19.06.2014³, конкретизований у локальному акті закладу вищої освіти, як правило, у Положенні про юридичну клініку.

Серед цих вимірів потреб юридичних клінік, слід зазначити такі, як:

- 1 **Безпекові потреби** (щодо укриття, у тому числі, на випадок оголошення сигналу хімічної/радіаційної тривоги, засобів індивідуального захисту, аптечки, опалення у холодний період року);
- 2 **Організаційно-технічні потреби** (щодо офісного приміщення, для проведення занять, для конфіденційного прийому клієнтів, ремонту приміщення, у тому числі, капітального, меблів, оргтехніки, канцелярських товарів, безперебійного освітлення та інтернету, мобільного зв'язку);
- 3 **Потреби кадрового забезпечення** (щодо недостатності та плинності кадрів, особливо, відсутності керівника, повної або часткової відсутності у штатному розкладі штату юридичної клініки, навчання клінічному менеджменту, зокрема, кадровому);
- 4 **Потреби правового характеру** (щодо оформлення та визнання статусу спеціалізованої юридичної клініки, документального забезпечення конфіденційності роботи з клієнтом у порядку, встановленому законодавством, належного правового оформлення прав і обов'язків штатних працівників юридичної клініки та клініцистів, передбачення по штату менеджера по комунікаціям, можливості укладення меморандумів про співпрацю, адже наразі це є неможливим внаслідок невизначеності правового статусу юридичної клініки на законодавчому рівні);

² Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України від 03.08.2006 № 592 : наказ міністерства освіти і науки України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>

³ Стандарти діяльності юридичних клінік України, затверджені Всеукраїнським З'їздом Асоціації юридичних клінік України Протокол № 2 від 19 червня 2014 року <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/standarti-diyalnosti-yuridichnikh-kllinik-ukrajini.pdf>

- 5 **Фінансові потреби** (щодо оплати праці за роботу в юридичній клініці керівнику, куратору/кураторам, її гідного рівня, матеріального заохоченні активних клініцистів, переможців конкурсів, олімпіад, грантової підтримки коштами);
- 6 **Комунікаційні потреби з АЮКУ** (щодо навчання клінічному менеджменту, розвитку цифрової компетентності штатних працівників, тренінгів з питань міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права тощо, грантрайтингу у сфері розвитку юридичного клінічного руху, розширення зв'язків з юридичними клініками інших країн, міжнародними організаціями, проведення зовнішнього незалежного моніторингу/аудиту, щоб виявити проблеми і потреби конкретної клініки, адміністрування АЮКУ проєктів юридичної клініки);
- 7 **Потреби щодо соціального благополуччя персоналу і клініцистів** (житлові та соціально-побутові питання, проблеми з отриманням статусу ВПО, психологічна підтримка та допомога й ін.);
- 8 **Потреби щодо активізації міжнародної співпраці:** пошук нових партнерів; підвищення рівня знання англійської мови членами юридичних клінік; посилення проєктної діяльності тощо.

Охоплення вимірів цих потреб, їх глибина залежить ще й від того, до якої категорії відноситься наразі юридична клініка в Україні, враховуючи складну військово-політичну ситуації в Україні з 2014 року і по теперішній час. Чим вища група (від 5-ої (найнижчої) до 1-ої (найвищої)), тим більше охоплюється вимірів вищезазначених потреб й тим більше глибина цих потреб.

Отже, в залежності від складності обставин, в яких працюють юридичні клініки, умовно їх можна диференціювати на п'ять груп, таких, як:

Перша група — юридичні клініки, що здійснюють, як правило, онлайн діяльність на прифронтових територіях України, балансують зі своїми ЗВО на межі закриття;

Друга група — юридичні клініки, які здійснюють свою діяльність після двох релокацій з окупованих територій на підконтрольні Україною зі своїми ЗВО у 2014–2015 рр. та 2022–2023 рр., яким вже двічі приходиться розпочинати роботу у новій місцевості «з нуля»;

Третя група — юридичні клініки ЗВО, які працюють на територіях, що були тимчасово окуповані у 2022-2023 рр., а потім звільнені, яким також доводиться відновлювати свою діяльність після мародерства окупантів, пошкодження приміщення, майна;

Четверта група — юридичні клініки, які разом із своїми ЗВО були релоковані з окупованих територій на підконтрольні Україною у 2014-2015 рр., які протягом 9-10 років вже змогли відновити свою роботу, але мають ще значні потреби матеріально-технічного та іншого характеру;

П'ята група — юридичні клініки, які здійснюють свою діяльність на територіях, підконтрольних Україні з відносною стабільністю та динамічним розвитком, що, зазвичай, перевантажені роботою, мають лише деякі виміри потреб, на кшталт забезпечення гідною оплатою праці, адже в умовах воєнного стану конституційні права на оплату праці можуть бути обмежені закладам вищої освіти навіть під час збільшення навантаження у наданні правових послуг вразливим категоріям населення.

Таке групування юридичних клінік і запропоновані виміри їх потреб далі допоможуть визначити з урахуванням проведених досліджень АЮКУ, вченими, фахівцями у сфері розвитку юридичного клінічного руху, зокрема, в рамках різноманітних проєктів з 2014 року по теперішній час, наскільки ці потреби змінилися. До того ж важливо також дослідити питання, які саме виміри потреб юридичних клінік значно розширилися в залежності від того, що російсько-українська війна має дві фази активних бойових дій: перша (з 2014 р. по 2015 рр.), друга (з 24.02.2022 р. по теперішній час).

Перша фаза російсько-української війни торкнулася діяльності юридичних клінік ЗВО, які були релоковані з Республіки Крим, окремих районів Донецької і Луганської областей (далі — ОРДЛО). Фактично інфраструктура цих закладів і клінік не постраждала від обстрілів, проте збройне захоплення приміщень університетів терористами, примусова заміна керівництва не давали можливості працювати, персонал, який був патріотично налаштований вимушений був припиняти свою діяльність.

Ні керівництво ЗВО, ні керівництво юридичних клінік, на жаль, не змогли вивести паперові архіви справ, обладнання, оргтехніку, меблі, так як терористи не дозволяли це робити через контрольні-пропускні пункти.

Релоковані ЗВО, юридичні клініки вимушені були все створювати «з нуля» і документальне, і кадрове, і фінансове й організаційно-технічне забезпечення, на це, як правило, витрачалося від 1 до 3 років. Деякі клініки перестали існувати, бо не було фахівців юридичної клінічної освіти після релокації закладу на територію, підконтрольну Україні.

Юридичні клініки ЗВО, які розташовані були на неокупованих територіях Донецької і Луганської областях, а також в суміжних з ними областях (Харківської, Дніпропетровської, Запорізької) взяли на себе основну частину роботи по обслуговуванню ВПО, учасників Антитерористичної операції (далі — АТО), щодо інформування цих категорій громадян про їх права, надання правової допомоги з питань, що виникали у сфері цивільного, адміністративного, трудового права, права соціального забезпечення тощо. Цивільне населення зі статусом ВПО мало тоді змогу відвідувати своїх рідних та домівки на окупованих територіях, зіштовхувалися з численними проблемами під час перетину лінії розмежування і кордону між Україною і російською державою-агресором або окупованими нею територіями ОРДЛО і Криму.

Держава, насамперед, Міністерство освіти і науки України була тоді ще спроможні надавати значну організаційну, фінансову і матеріальну підтримку, релокованим ЗВО і юридичним клінікам в їх структурі, тому відновлення їх діяльності в багатьох випадках відбувалося відносно швидко.

За кілька років перед початком другої «гарячої» фази збройного конфлікту розпочалася Пандемія COVID-2019. Вона стала суттєвим викликом у діяльності вказаних вище юридичних клінік, втім як і для усіх інших клінік в країні. Потреби були однакові: опанування новими цифровими навичками і інструментами для переходу на дистанційну юридичну клінічну освіту, а також додержання правил санітарно-епідеміологічного режиму при контакті персоналу, клініцистів і клієнтів тощо.

Друга фаза російсько-української війни (повномасштабний етап) поставила перед мережею юридичних клінік низку нових викликів загального характеру. Основні з них пов'язані із проблемами, з якими зіткнулася система вищої освіти – відтік викладачів, студентів та абітурієнтів, зменшення фінансування, знищення або пошкодження матеріально-технічної бази тощо. Багато юридичних клінік й досі не можуть відновити повноцінну практику надання консультацій клієнтам та проведення правопросвітніх заходів. Інакше кажучи, знижується їхня спроможність забезпечити набуття студентами практичних навичок і підвищується ризик скорочення їхньої діяльності як форми підготовки правників⁴. Необхідно зауважити, що в умовах воєнного стану ці виклики стоять майже перед усіма юридичними клініками.

Водночас, голова АЮКУ Юлія Ломжець зазначає, що потреба надання безоплатної правової допомоги населенню, особливо внутрішньо переміщеним українцям після повномасштабного вторгнення російського загарбника на території нашої країни, зростає.

⁴ Ломжець Ю. Забезпечення доступу до правосуддя в умовах війни: юридичні клініки допомагатимуть переміщеним українцям. АЮКУ <https://legalclinics.in.ua/zabezpechennya-dostupu-do-pravosuddya-v-umovah-vijny-yurydychni-klini-ki-dopomagatymut-peremishhenym-ukrayintsyam/>

Тому важливим є наразі пошук нових моделей роботи юридичних клінік в Україні та адвокація впровадження нових форм роботи перед керівництвом правничих шкіл⁵.

Директор юридичної клініки Національного авіаційного університету Ірина Богатюк відзначає, що після 24.02.2022 року в Україні фіксується масове руйнування, завдання збитків нерухомості й іншому майну українців, стала актуальною роз'яснювальна, інформаційно-культурна робота, поширення правової інформації серед населення з питань перетину державного кордону в умовах дії воєнного стану та перебування в країнах ЄС на умовах біженства чи тимчасового статусу. Вона висловлює цілком правильну думку, що юридичні клініки, які надають правову допомогу в період військових викликів, здійснюють надзвичайно важливу роботу для людей, держави і суспільства⁶ (с. 199–200).

Ірина Богатюк також вказує, що в юридичних клініках треба звертати увагу на обізнаність кураторів і клініцистів правилами належного поведіння з інформацією в мережі Інтернет під час воєнного стану, на їх поінформованість щодо норм Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII та інших змін до чинного законодавства в цій сфері⁷ (С. 202).

Протягом травня та червня 2022 року АЮКУ провела оцінку викликів та проблем, з якими стикнулися українські юридичні клініки. Під час опитування були визначені такі найбільш критичні виклики (проблеми), як:

1. обмеженість у своїй здатності приймати клієнтів і проводити правопросвітницьку діяльність через безпекову ситуацію в країні;
2. відтік викладачів-кураторів, студентів-клініцистів за кордон;
3. припинення діяльності третини юридичних клінік через пошкодження закладу, приміщень юридичних клінік внаслідок обстрілів, внаслідок чого клієнти більше не мали доступу до цих юридичних клінік.

Серед актуальних потреб юридичних клінік були визначені такі, як потреби у:

1. навчанні цифровим технологіям задля впровадження дистанційної роботи юридичної клініки, вміння працювати з базами даних LexisNexis, Hein Online, League Law;
2. фінансовій підтримці юридичних клінік;
3. проведенні тренінгів для роботи з клієнтами, що отримали травму;
4. підтримці психологічної стійкості штату і клініцистів;
5. отриманні знань в окремих галузях права (міжнародне гуманітарне право, міжнародне право, міжнародне законодавство щодо розслідування злочину геноциду та стягнення репарацій) як кураторами, так і клініцистами;
6. юридичному консультуванні клієнтів спільно з іноземними колегами⁸.

⁵ Ломжець Ю. Забезпечення доступу до правосуддя в умовах війни: юридичні клініки допомагатимуть переміщеним українцям. АЮКУ <https://legalclinics.in.ua/zabezpechennya-dostupu-do-pravosuddya-v-umovah-vijny-yurydychni-klinyki-dopomagatymut-peremishhenym-ukrayintsyam/>

⁶ Богатюк І.Г. Діяльність юридичних клінік в умовах воєнного стану. Юридичний вісник. № 3 (64), 2022. С. 199–205.

⁷ Богатюк І.Г. Діяльність юридичних клінік в умовах воєнного стану. Юридичний вісник. № 3 (64), 2022. С. 199–205.

⁸ Finger, Davida and Felstiner, Susan and Greenberg-Kobrin, Michelle, Empowering Ukraine's First Legal Responders: Ukrainian-US Collaboration and Clinics (September 13, 2024). Loyola University New Orleans College of Law Research Paper No. 2024-17, 31 Int'l J. Clinical Legal Educ. 147 (2024), Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=5049252> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5049252>

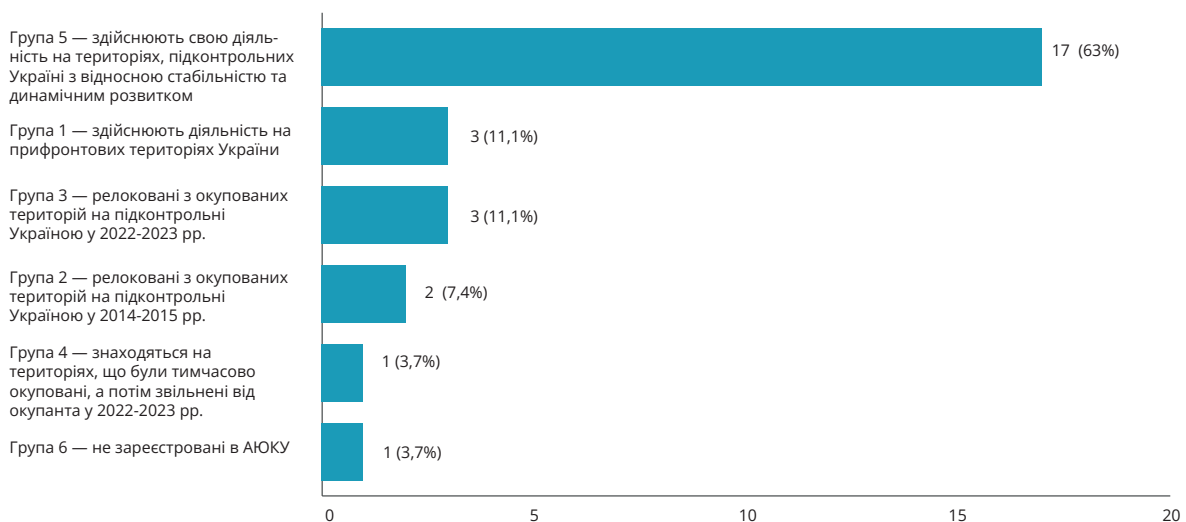
2. Встановлення актуальних потреб/проблем юридичних клінік України

2.1 Встановлення актуальних потреб/проблем юридичних клінік України під впливом військово-політичних обставин

Представлене дослідження проводилося з грудня 2024 по грудень 2025 рр., в рамках якого було проведено опитування 26 юридичних клінік. Враховуючи, що в реєстрі у 2024-2025 роках на обліку стояло 70 юридичних клінік⁹, то під опитування потрапило 38,6 % від загальної кількості юридичних клінік. Як видно з діаграми, всі респонденти знаходилися на момент опитування на обліку АЮКУ. Воно дозволило встановити різноманітні виміри їх сучасних потреб, особливо враховуючи приналежність клінік до різних груп.

Відповідаючи на питання № 6 кожна клініка з'ясувала таку приналежність до однієї з п'яти категорій:

Вкажіть, до якої групи / груп належить ваша юридична клініка

63,6% від загальної кількості представників юридичних клінік заявили, що відносяться до п'ятої групи — здійснюють свою діяльність на територіях, підконтрольних Україні з відносною стабільністю та динамічним розвитком.

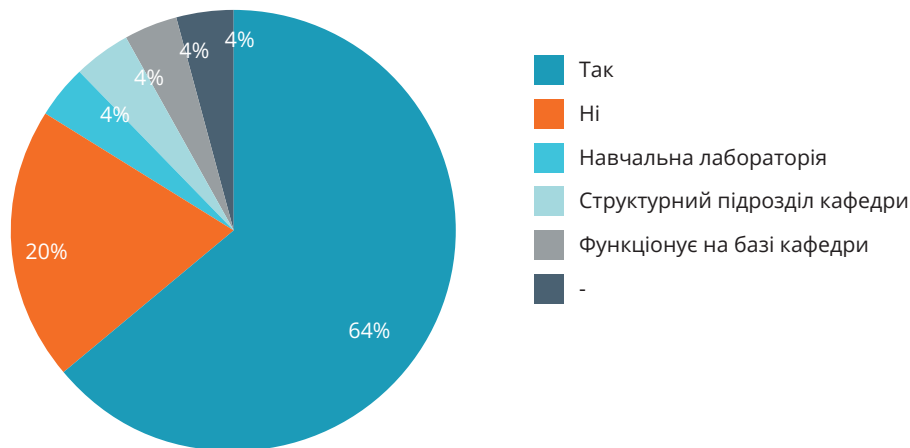
Майже п'ята частина клінік відносять себе до релокованих з окупованих на підконтрольні Україні територій. Десята частина клінік здійснюють свою діяльність в прифронтових територіях.

⁹ Реєстр АЮКУ за 2024 рік.

У контексті проведеного дослідження було особливо важливо отримати відповіді на питання щодо статусу та кадрового забезпечення юридичних клінік, зокрема з'ясувати, чи функціонує юридична клініка як структурний підрозділ закладу вищої освіти.

Аналіз відповідей на загальні питання щодо організаційної структури опитаних юридичних клінік свідчить про переважну інтеграцію юридичної правничої освіти в інституційну структуру університетів, в той же час демонструючи наявність альтернативних моделей організації. За даними діаграми, понад 60% з них функціонують як структурні підрозділи закладів вищої освіти. Ще 20 % юридичних клінік не мають статусу структурного підрозділу, а 4 % діють у форматі навчальної лабораторії, як підрозділ кафедри або на її базі.

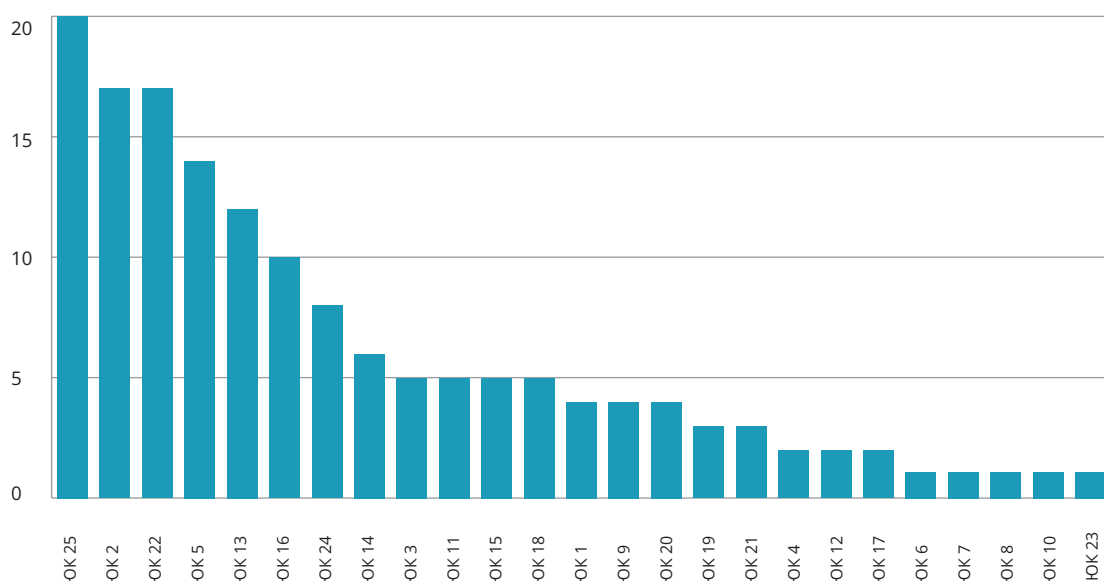
Чи є юридична клініка структурним підрозділом закладу освіти

Опрацювання результатів опитування на запитання щодо кількості викладачів, залучених до роботи в юридичних клініках у 2024–2025 навчальному році, виявляє наявність чіткої тенденції до компактного кадрового складу. Найпоширенішою є модель залучення п'яти викладачів, що спостерігається у чотирьох клініках. Загалом більшість клінік функціонують із кількістю викладачів у межах від одного до п'яти осіб. Водночас окремі клініки демонструють значно ширший масштаб залучення — зокрема, одна з них має 20 викладачів, що є найвищим показником серед отриманих відповідей.

Такий розподіл свідчить про різноманітність підходів до кадрового забезпечення юридичних клінік в Україні.

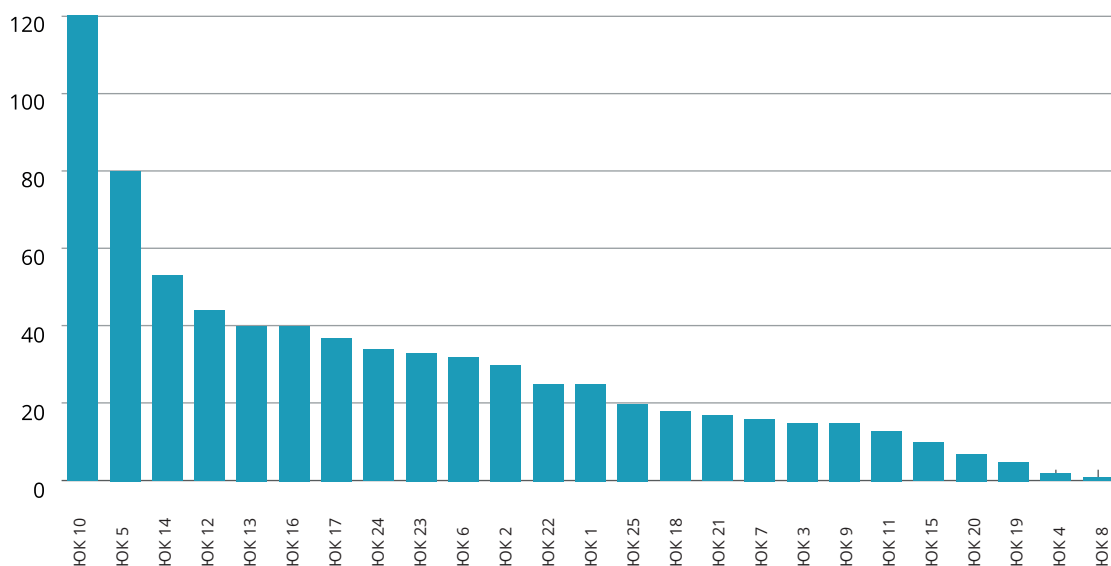
Скільки викладач(к)-ів залучено до роботи в юридичній клініці у 2024-2025 н.р.?

Крім того, гендерний аналіз показує, що жінки становлять більшість серед залучених викладачів – 91 (приблизно 59,5%), тоді як чоловіки – 48 (приблизно 31,4%), без зазначення статі – 14 (приблизно 9,2%). Вказані дані свідчать про активну залученість жінок у сфері правничої освіти, зокрема в її практичному компоненті.

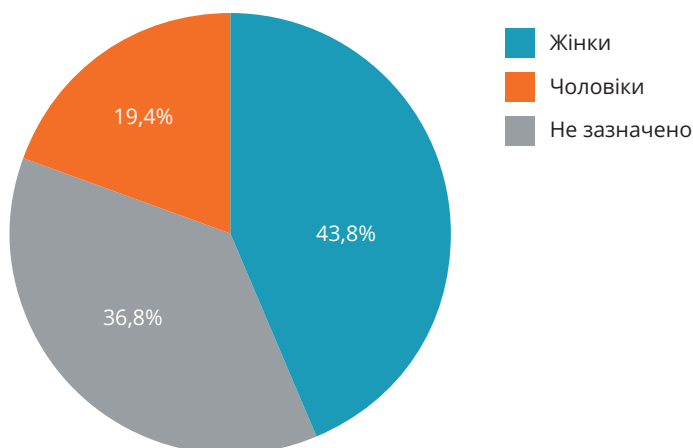
Стосовно кількості студентів, які залучені в діяльність юридичних клінік у 2024-2025 навчальному році опитування демонструє, що розподіл студентів між клініками є дуже нерівномірним. Є клініки з великими групами студентів (понад 100 осіб), але також і з мінімальною кількістю студентів (1 особа). Це може свідчити про різний рівень залучення студентів та ресурсів в різних закладах.

Кількість студентів / студенток у юридичних клініках (2024 – 2025 н.р.)

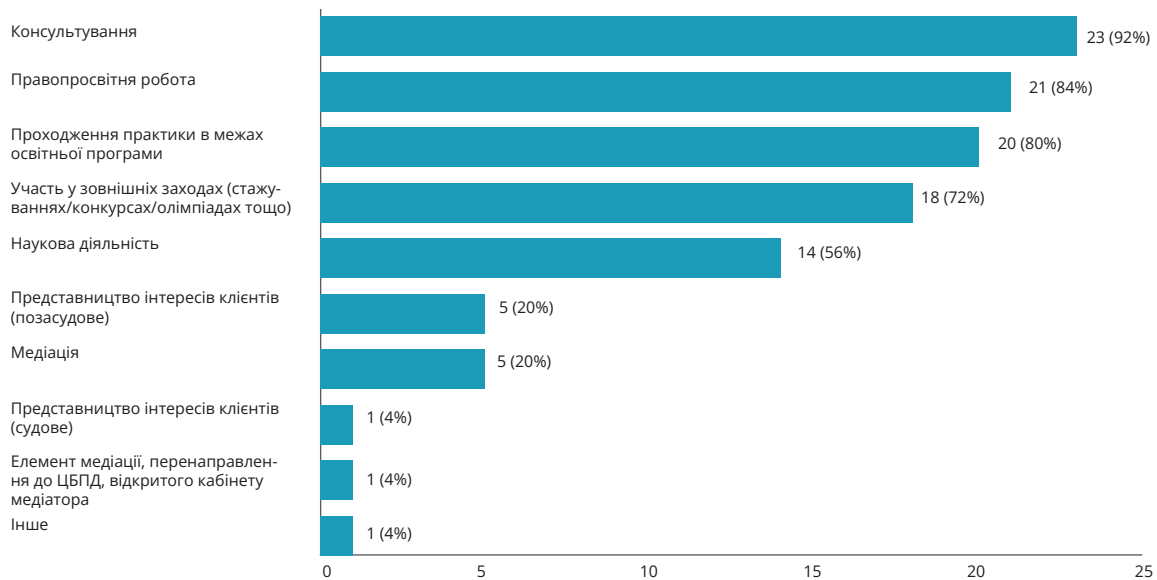
Гендерний склад студентів / студенток, залучених до діяльності юридичних клінік у 2024–2025 навчальному році, в опитаних закладах розподіляється таким чином. З наведених даних видно, що найбільшу групу становлять жінки – майже половина від загальної кількості учасників (315 осіб, або 43,8%). Чоловіки складають близько п'ятої частини — 140 осіб (19,4%). Водночас понад третина відповідей (265 випадків) не містила інформації про стать респондентів.

Розподіл студентів / студенток юридичних клінік у 2024 – 2025 н.р. за статтю

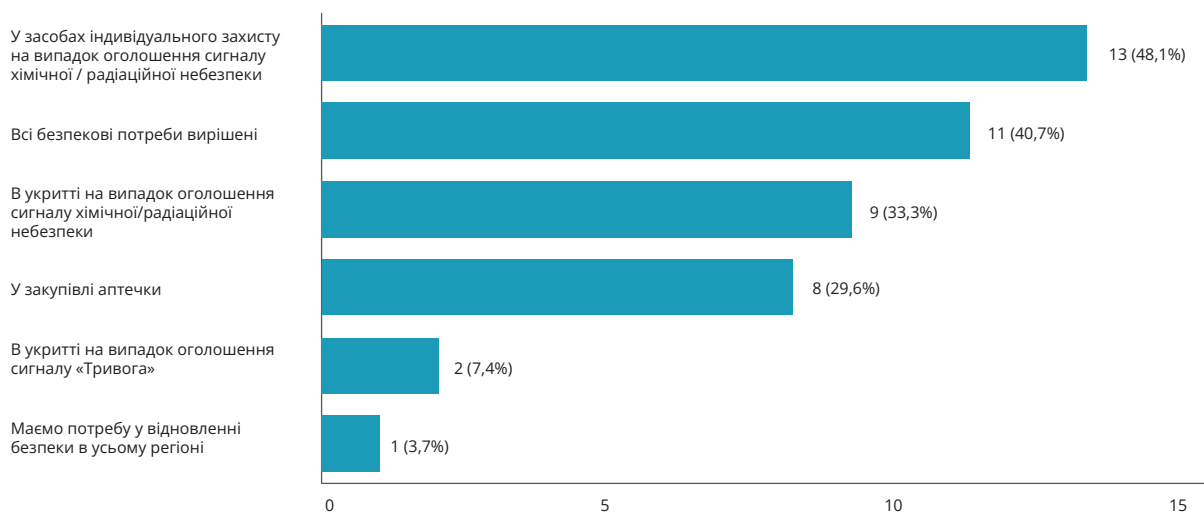
Стосовно видів діяльності юридичних клінік можна зазначити, що опитані юридичні клініки зосереджені на консультуванні, практиці та правопросвітній діяльності, що виступає їхнім основним ядром. Додатково вони активно беруть участь у зовнішніх заходах та займаються науковою діяльністю. Спеціалізовані напрями, як-от медіація чи представництво інтересів клієнтів, зустрічаються рідше але свідчать про розширення функцій клінік. Серед додаткових напрямів діяльності окремі юридичні клініки наголошують на співпраці з державними установами, благодійними організаціями та органами місцевого самоврядування. Також вони практикують елементи медіації, здійснюють перенаправлення до центрів безоплатної правової допомоги та відкритого кабінету медіатора.

Види діяльності юридичних клінік

У розрізі необхідності ґрунтовного дослідження актуальних потреб юридичних клінік та визначення їхньої пріоритетності особливе значення мають результати обговорень на професійних майданчиках. Саме тому на Зимовому форумі АЮКУ – 2024, що відбувся 4 грудня 2024 р. у Києві, його 35 учасниками (керівниками юридичних клінік) було встановлено, що найбільш значимим на сьогоднішній день є безпековий вимір потреб. Відповідно, у поставлених питаннях щодо їхніх потреб першочергово з'ясувався саме цей аспект. Були отримані такі відповіді на питання № 7:

Зазначте, будь ласка, безпекові потреби вашої клініки. Чи є необхідність

Майже половина респондентів (48,1%) назвали потребу у засобах індивідуального захисту на випадок оголошення сигналу хімічної / радіаційної небезпеки, третина респондентів (33,3%) мають потребу в укритті на випадок оголошення сигналу хімічної/радіаційної небезпеки, майже третина респондентів вважають за важливу потребу закупити аптечки. Один з респондентів, відповідаючи на питання № 7, зауважив, що

“Фактично наша юридична клініка, через безпекові резони, здійснює свою діяльність онлайн. Тож, маємо глобальні потреби у забезпеченні безпеки для відновлення нормальної діяльності»

Один з респондентів зазначив, що

“Приміщення нашої юридичної клініки було пошкоджене попаданням ворожої ракети, знищене майно. Університет надав нову аудиторію в іншому корпусі, але майно ми ще не поновили. Тому питання поновлення матеріально-технічної бази гостро стоїть перед нами»

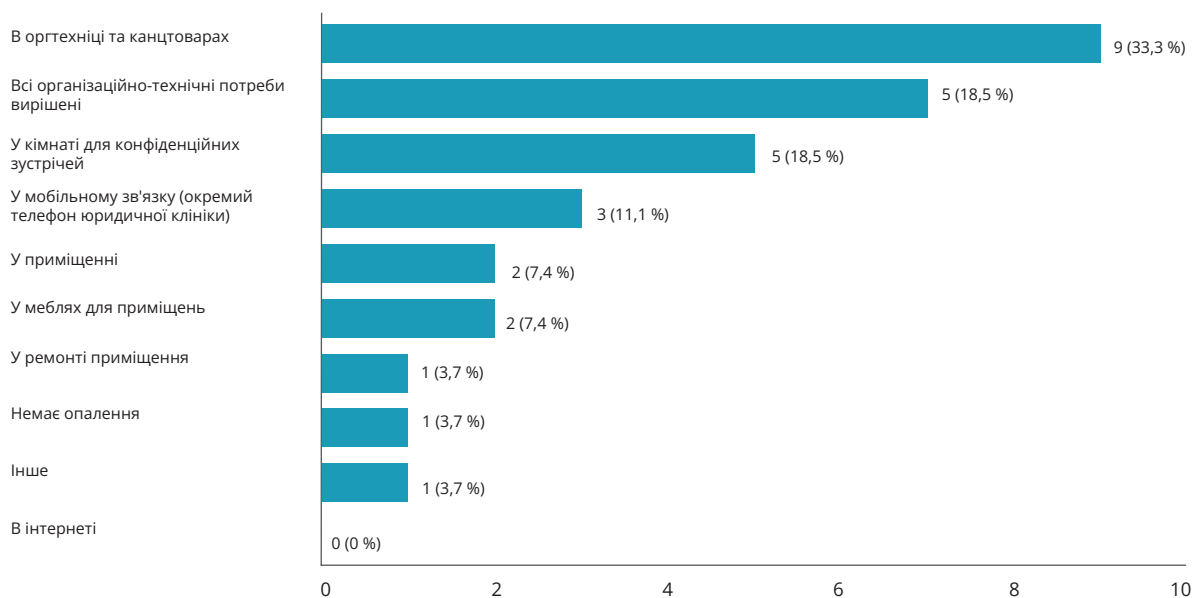
Ще один респондент зауважив, що

“Юридична клініка знаходиться у Херсоні (місто підконтрольне Україні, але потерпає від обстрілів ракетами і шахедами), керівництво ЗВО, частина викладачів і частина студентів знаходяться в Івано-Франківську, частина студентів, які проходять практику в юридичній клініці знаходяться в різних областях України, також на тимчасово окупованій території, і значна частина — за кордоном, тому практика проходить дистанційно»

“Розпорошеність студентів та дистанційна форма не створюють передумов для ефективної роботи внаслідок небезпечності знаходження ЗВО та юридичної клініки поблизу територій, де точаться бойові дії»

Були отримані такі відповіді на питання № 8:

Вкажіть, будь ласка, організаційно-технічні потреби вашої клініки. Чи є потреба

Відповідаючи на це питання, чверть респондентів зазначили, що для повноцінної роботи всі їх організаційно-технічні потреби вирішені. 18,5% від загальної кількості респондентів працюють без кімнат, облаштованих для конфіденційних зустрічей. Третина респондентів потребує оргтехніку і канцтовари. Одна з клінік, релокована в іншу місцевість після повномасштабного вторгнення російського загарбника на територію України разом із ЗВО, зауважує:

“Наразі університет переїжджає в інший корпус, тож все треба буде облаштовувати з нуля. Чекаємо на виділення приміщення»

Клініка, яка знаходиться у прифронтовій зоні, зазначає, що

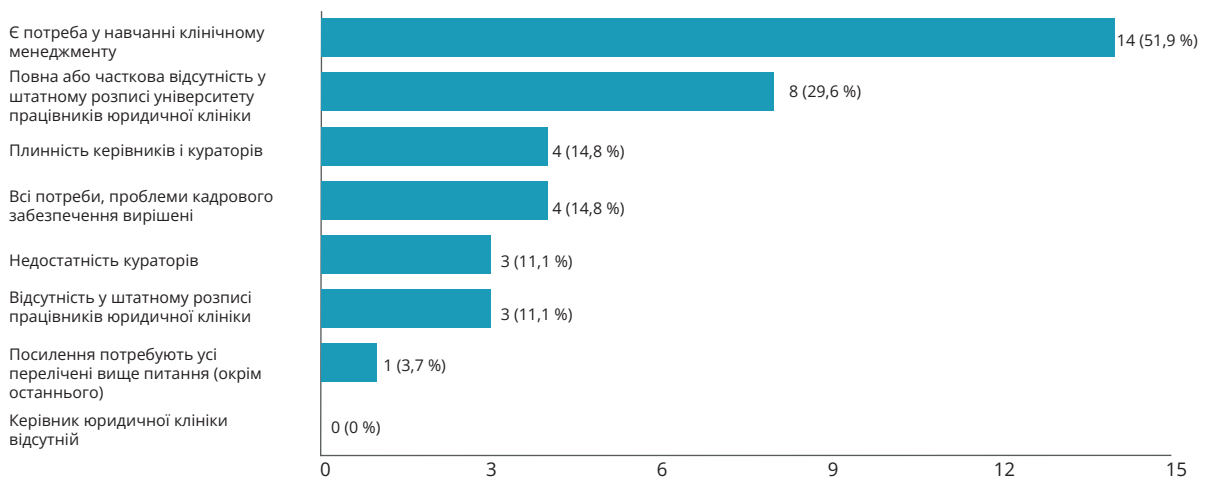
“Враховуючи формат діяльності нашої клініки, запорукою сталої роботи є наявність інтернет-зв'язку. Інтернет-зв'язком з перебоями, але забезпечені»

Два респонденти зазначають, що відсутня матеріально-технічна база внаслідок релокації ЗВО. Всі респонденти зауважують, що

“Багаторазове вимкнення світла протягом робочого дня стало проблемою для повноцінної роботи, генераторів у ЗВО немає»

Були отримані такі відповіді на питання № 9:

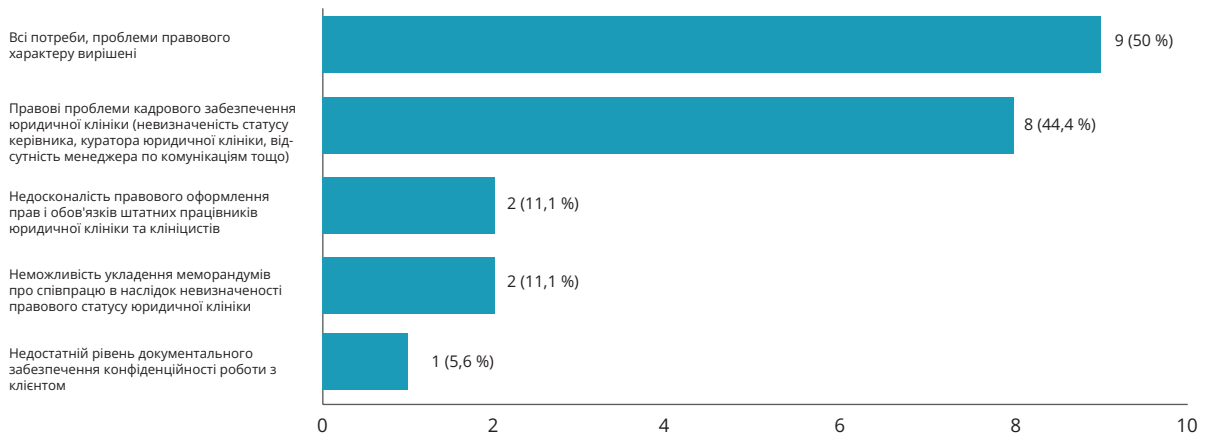
Окресліть, будь ласка, проблеми / потреби кадрового забезпечення вашої юридичної клініки

Більше половини юридичних клінік відчувають гостру потребу у навчанні клінічному менеджменту. 29,6 % від загальної чисельності клінік зауважують, що ще однією гострою потребою кадрового забезпечення є повна або часткова відсутність у штатному розписі університету працівників юридичної клініки. На третьому місці по пріоритетності поставлена проблема плинності керівного і кураторського складу, про неї вказують 14,8 % від усієї кількості респондентів. 2 % від загальної чисельності клінік зауважують про високий рівень плинності кадрів в юридичних клініках, які знаходяться на територіях, де недалеко точаться бойові дії.

Були отримані такі відповіді на питання № 10:

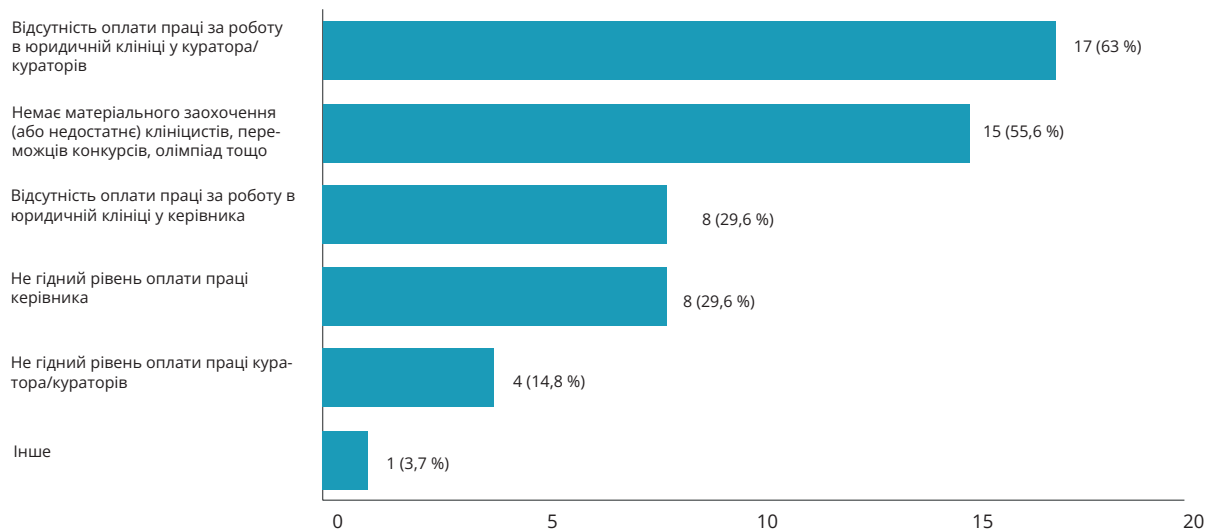
Зазначте, будь ласка, проблеми / потреби правового характеру

Відповіді юридичних клінік поділилися майже навпіл. Половина юридичних клінік зазначила, що вирішили всі потреби правового характеру. Однак друга половина (майже 45% від загальної кількості опитуваних респондентів) зауважила суттєвою проблемою — невизначеність статусу керівника, куратора юридичної клініки, відсутність менеджера по комунікаціям. Один із респондентів зауважує, що наразі є необхідність у розробленні системи контролю якості дистанційних консультацій і моніторингу їх результативності, що треба закріпити в нормативно-правових актах або локальних актах ЗВО.

Були отримані такі відповіді на питання № 11:

Вкажіть, будь ласка, фінансові потреби вашої клініки

За пріоритетністю 63 % опитаних юридичних клінік першою потребою вказали - відсутність оплати праці за роботу в юридичній клініці у куратора/кураторів. 55,6% зауважили другою за значимістю потребою – відсутність матеріального заохочення (або недостатнє) клініцистів, переможців конкурсів, олімпіад. На третьому місці опинилася потреба, що стосується оплати праці керівника клініки, або вона загалом відсутня, або її рівень є не гідним. Загалом, опитування за цим питанням показало, що в клініках працюють співробітники і клініцисти з високими морально- етичними життєвими принципами, ентузіасти, які впевнені, що виконують важливу соціальну місію для вразливих категорій населення, надаючи їм якісну правову допомогу. Однак, з іншого боку, це й важливий сигнал до проведення якісних і кількісних змін у фінансовому вимірі потреб сучасних клінік.

На додаткове питання опитування: «Вкажіть потреби, проблеми вашої клініки (безпекового, організаційно-технічного, матеріального, кадрового характеру тощо) в умовах воєнного стану, які не охоплені цим опитуванням»), представники клінік відповіли наступне:

- Важко сформулювати одразу, проте такі проблеми пов'язані, в першу чергу, з дистанційною формою роботи університету та перебуванням студентів та викладачів в різних містах України;
- Відсутність кадрової визначеності ЮК в університеті;
- Безоплатна робота на власному ентузіазмі на громадських засадах;
- Куратори не можуть читати авторські клінічні курси клініцистам (групам до 12 студентів), треба набирати групу 25-30 студентів);
- Сприйняття юридичної клініки у керівництва тільки у якості громадської приймальні з надання правової допомоги;
- Потрібні психологічні тренінги для клініцистів для роботи з клієнтами в умовах воєнного стану;
- Недостатня кількість студентів, які бажають брати участь в діяльності юридичної клініки. На даний час четвертий курс та магістри навчаються онлайн та не зацікавлені в діяльності юридичної клініки;
- Відсутній курс (навіть вибірковий) «Юридична клінічна діяльність»;
- Бачу потребу у підвищенні кваліфікації клініцистів у здійсненні практичної діяльності (роботи з клієнтами, етика, тощо);
- Застріле матеріально-технічне забезпечення клініки (комп'ютери), останні роки проблема залучення студентів через онлайн навчання, відсутність можливостей отримувати клініцистами матеріальну винагороду за їх роботу;
- Необхідність модернізації видів діяльності;
- Потреба у заохоченні та мотивації студентів до участі в діяльності клініки;
- Враховуючи ситуацію в м. Харкові та дистанційну форму навчання та роботи, іноді виникають непередбачувані проблеми та запити, але намагаємось максимально швидко реагувати та їх вирішувати;
- Дистанційність роботи;
- Немає оплати праці викладачів-кураторів на системній основі (зараз відбувається за рахунок преміювання);
- Є проблеми з пошуком грантових можливостей та долучення до грантових проєктів;
- Є потреба у розширенні співпраці з партнерами;
- Недостатня залученість керівника юридичної клініки в органи управління ЗВО, що знижує рівень адвокації її інтересів у навчальному процесі;
- Посиленні мотивації до праці та навчання.

В умовах воєнного стану важливим для юридичного клінічного руху України постало питання моніторингу соціального благополуччя персоналу і клініцистів.

На питання № 14: **«Зазначте, будь ласка, потреби щодо соціального благополуччя персоналу вашої клініки і клініцистів (житлові питання, проблеми з отриманням статусу ВПО, психологічна допомога тощо)»**, були отримані наступні відповіді:

- для персоналу клініки характерними є проблеми пов'язані з вигоранням, психологічним напруження тощо;
- психологічна підготовка клініцистів до роботи з клієнтами;
- психологічна допомога;
- викладачі-ВПО не мають службового житла вже 10 років. Орендна плата дуже висока;
- перш за все психологічна допомога;
- психологічна допомога;
- психологічна допомога за потреби;

Отже, в пріоритеті представники юридичних клінік поставили необхідність психологічної допомоги для персоналу і клініцистів. Один респондент зауважує, що

“

«Є питання внутрішньо-психологічного стану студентів-клініцистів після постійних обстрілів та вимкнення світла»

Релоковані із своїми ЗВО клініки називають невирішеними житлові проблеми співробітників, щоб покращити рівень їх соціального благополуччя.

Юридичні клініки мають й позитивні практики задоволення/вирішення своїх потреб/проблем.

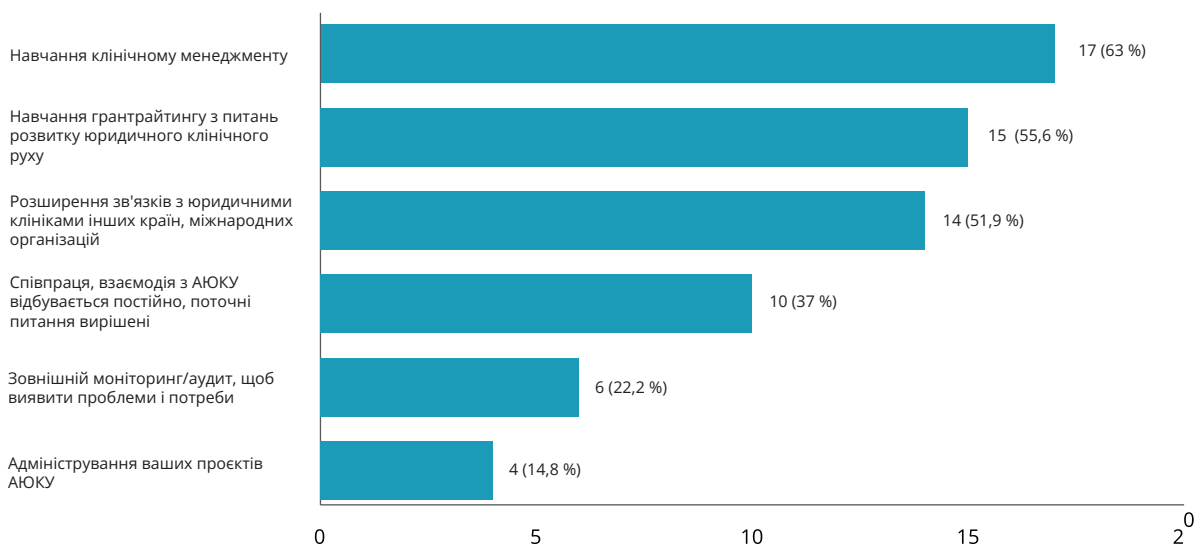
Відповідаючи на питання № 19: **«Чи є у вас позитивні практики задоволення потреб та/або подолання проблем в діяльності юридичної клініки за 2022-2024 рр., якими б ви хотіли поділитися? Опишіть їх, будь ласка»**, представники 12 клінік з 27 опитаних вказали:

- надання якісної правничої допомоги ВПО у нових сферах, викликаних війною (у поновленні втрачених документів, з приводу отримання компенсацій та виплат тощо); стягнення аліментів на утримання неповнолітніх дітей; захист прав інтелектуальної власності тощо;
- отримання нового приміщення;
- можливість отримувати міжнародний досвід в рамках поїздок у Польщу за запрошенням АЮКУ;
- залучення аспірантів до діяльності юридичної клініки як кураторів консультаційних груп значно підвищує рівень науково-дослідницької діяльності клінік;
- відремонтовано укриття, що дало можливість проводити чергування та консультування офлайн;

- Після деокупації за сприяння керівництва ННІ права Державного податкового університету було проведено відновлювані роботи в приміщенні навчальної лабораторії, замінено пошкоджену техніку. За рахунок співпраці з партнерами з реалізації грантового проєкту в межах програми «Справедливість для всіх» отримали можливість забезпечити стабільну діяльність навчальної лабораторії, а також фінансову підтримку викладачів-кураторів, долучених до проєкту.

Важливими були відповіді на питання № 12

Яку допомогу ваша клініка очікує від АЮКУ?

В першу чергу, клініки очікують від АЮКУ координаційну і навчальну допомогу, допомогу з розширення зв'язків з партнерами як на національному, так і на міжнародному рівні. Усі отримані відповіді можна згрупувати за кількома основними напрямками, які відображають ключові потреби та очікування юридичних клінік. Це, зокрема:

- 1 Організація тренінгів і навчальних заходів (з питань ментального здоров'я, змін у законодавстві, цифрової безпеки, медіації та правопросвітництва)
- 2 Підтримка у стратегічному розвитку та адвокації інтересів клінік, включно з можливостями трансформації у спеціалізовані
- 3 Методична підтримка та покращення матеріально-технічної бази
- 4 Забезпечення доступу до інформації про грантову діяльність, пошук донорів і допомога у залученні фінансування
- 5 Сприяння у налагодженні партнерств із правозахисними організаціями, адвокатами, державними структурами та колегами з інших закладів вищої освіти

Частина опитування була присвячена проблемам комунікації між АЮКУ та юридичними клініками. Більшість відповідей (20 із 26) свідчать про позитивний досвід взаємодії: респонденти зазначали, що проблеми відсутні, комунікація налагоджена, співпраця відбувається постійно. Водночас окремі учасники висловили потреби у додатковій підтримці, зокрема щодо розміщення матеріалів на сайті АЮКУ, організації спільних проєктів, тренінгів та обміну досвідом. Узагальнено ці відповіді можна згрупувати у кілька напрямів:

1

Підтримка інформаційної присутності клінік на ресурсах АЮКУ

2

Поширення інформації щодо можливостей розширення партнерської та проєктної діяльності

3

Активізація заходів з обміну практиками між клініками

Таким чином, хоча комунікація загалом оцінюється позитивно, існує потреба у її подальшому розвитку та популяризації діяльності АЮКУ.

2.2. Поточний стан, потреби та перспективи міжнародної співпраці юридичних клінік України

Окрім виявлення актуальних потреб та проблем, з якими стикаються юридичні клініки України, дослідження включало опитування, спрямоване на визначення потенційних напрямів співпраці між українськими та іноземними юридичними клініками. Результати опитування також дали змогу окреслити бар'єри, що можуть стати викликами для ефективного партнерства, зокрема мовні, ресурсні, нормативні та організаційні.

У межах дослідження було опитано 26 із 70 діючих юридичних клінік України. Такий рівень участі становить понад третину від загальної кількості клінік, зареєстрованих у Реєстрі юридичних клінік України. Це забезпечило репрезентативну вибірку, яка охоплює різні регіони країни та клініки з різним рівнем ресурсного забезпечення й досвіду, що дозволило сформулювати об'єктивну картину потреб, викликів та потенціалу міжнародної співпраці.

Попередній досвід міжнародної співпраці юридичних клінік дав підґрунтя для висунення гіпотези, що однією з ключових перешкод у розвитку партнерських відносин може бути низький рівень володіння англійською мовою серед учасників. Саме тому в анкетуванні було включено блок запитань, спрямованих на оцінку мовних компетентностей різних категорій учасників юридичних клінік. Зокрема, респондентам пропонувалося відповісти на питання щодо рівня володіння англійською мовою викладачами (питання № 13), студентами (питання № 14) та персоналом клініки, якщо він наявний (питання № 15).

Опитування викладачів юридичних клінік засвідчує, що рівень володіння англійською мовою залишається неоднорідним і часто недостатнім для активної комунікації. Лише третина респондентів може вільно спілкуватися англійською, тоді як майже половина обмежується розумінням усної мови без навичок говоріння, а частина — лише читанням текстів. Така ситуація створює відчутний бар'єр у міжнародній співпраці, оскільки ефективне партнерство з іноземними організаціями потребує високого рівня мовної компетенції. Так, в процентному співвідношенні рівень володіння англійською мовою серед викладачів представлений наступним чином: вільно володіють — приблизно 37,5%, розуміють усну мову, але не говорять — приблизно 45,8%, розуміють лише текст — приблизно 12,5%, не володіють — приблизно 4,2%.

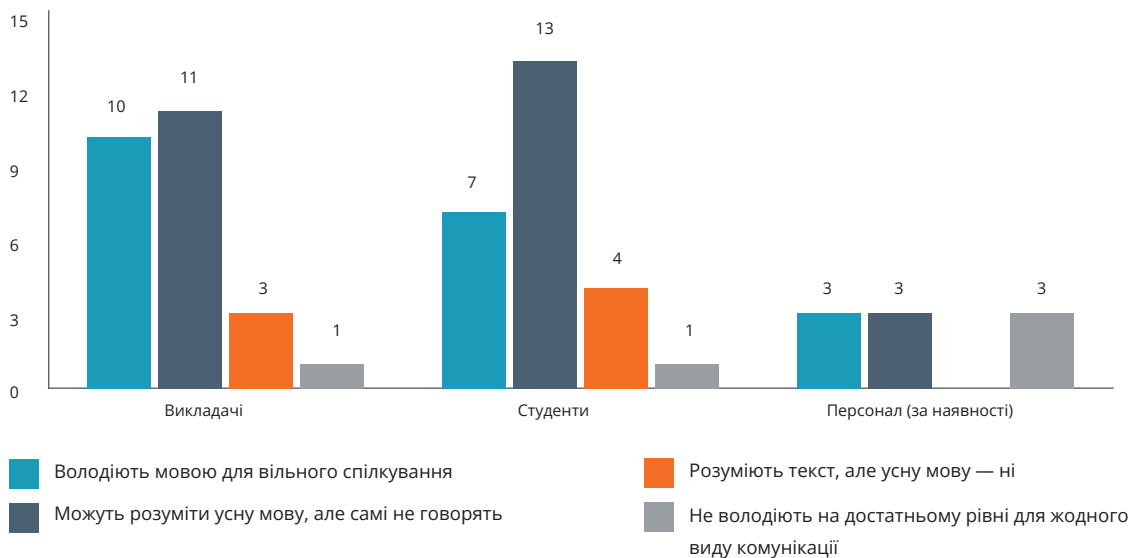
Більшість студентів (понад половину) мають пасивні навички — вони розуміють усну англійську, але не можуть активно говорити. Лише третина володіє мовою на рівні вільного спілкування, що є критично важливим для міжнародної співпраці. Частина студентів

обмежується лише читанням текстів, а окремі взагалі не мають достатнього рівня. Це свідчить про потребу у цілеспрямованих мовних програмах та практиках живої комунікації, щоб підвищити готовність студентів до міжнародних партнерств. В процентному еквіваленті ці дані мають такі значення: вільно спілкуються — 28%, розуміють усну мову, але не говорять — 52%, розуміють лише текст 16%, не володіють — 4%.

Рівень володіння англійською мовою серед персоналу юридичних клінік (де такий представлений є доволі низьким. Лише третина може вільно спілкуватися англійською, тоді як інші або мають пасивні навички (розуміння усної мови без говоріння), або взагалі не володіють мовою на достатньому рівні.

Об'єднана діаграма, наведена нижче показує загальний розподіл рівня володіння англійською мовою серед викладачів, студентів та персоналу юридичних клінік. Вона наочно демонструє, що більшість учасників мають лише пасивні навички, тоді як активне володіння мовою для вільного спілкування є менш поширеним.

Рівень володіння учасниками/-цями юридичних клінік англійською мовою

В той же час на питання «Чи готові ви інвестувати ваш час і зусилля у вдосконалення володіння англійської мови?» абсолютна більшість учасників висловили готовність удосконалити англійську мову, що свідчить про високий рівень мотивації викладачів, студентів, персоналу юридичних клінік. Варто зазначити, що окремі юридичні клініки працюють над удосконаленням володіння англійською мовою самостійно. Показовим прикладом є створення на базі однієї з опитаних клінік розмовного правового англійського клубу, який активно співпрацює з іншими юридичними клініками України.

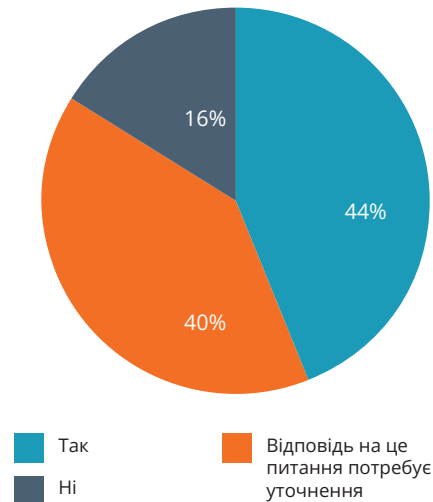
Такі показники є позитивним сигналом для перспектив міжнародної співпраці, адже готовність інвестувати власні ресурси умовний розвиток створює основу для подолання існуючого комунікаційного бар'єру.

Щодо можливості залучення перекладача до міжнародної діяльності юридичних клінік, результати опитування свідчать, що майже половина (44%) клінік має таку можливість, що частково компенсує мовний бар'єр. Водночас значна частка відповідей (40%) залишається невизначеною, що може свідчити відсутність чіткої практики або залежність від конкретних умов співпраці. Лише невелика група (16 %) прямо зазначила, що такої можливості немає.

Чи готові ви інвестувати ваш час і зусилля у вдосконалення володіння англійської мови?

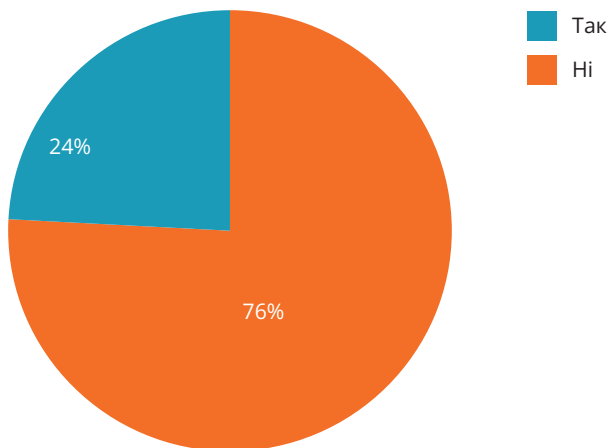

Поки працівники клініки та клініцисти опановують англійську мову, чи є у вас змога долучити перекладача до міжнародної діяльності юридичної клініки (за необхідності)?

Стосовно досвіду міжнародної співпраці юридичних клінік отримані дані свідчать, що лише чверть юридичних клінік (24%) вже мають досвід міжнародної співпраці. Переважна більшість (76%) такого досвіду не має. Такі показники демонструють обмеженість міжнародних контактів та потребу у створенні додаткових можливостей для включення клінік у глобальні професійні мережі.

Чи має ваша клініка досвід міжнародної співпраці?

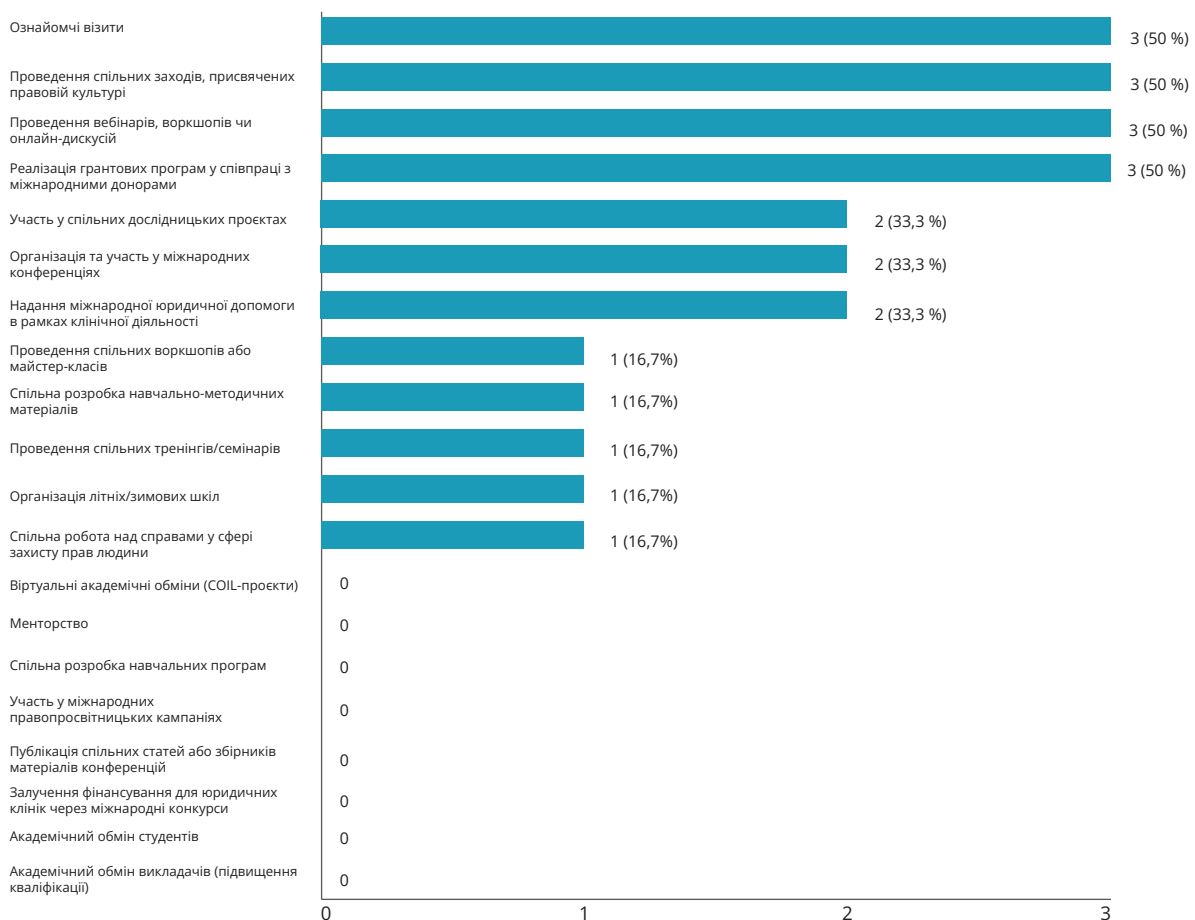
Аналізуючи відповідь на питання *«З якими установами чи організаціями, юридичними клініками ви співпрацювали?»*, можна зробити висновок, що юридичні клініки мають як національних, так і міжнародних партнерів, серед яких урядові структури, правозахисні організації, університети та міжнародні програми. Особливо помітними є розширення співпраці з університетами США та Європи з 2022 року, що свідчить про активну інтеграцію у глобальний правничий простір. Серед ключових прикладів — уряд Швейцарської Конфедерації, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) та благодійна організація «Стіна», у співпраці з якими реалізуються проекти з розвитку громадських центрів справедливості. Важливим

напрямом є академічна співпраця: з 2023 року встановлено контакти з Центром юридичних консультацій Манчестерського університету, а також із низкою провідних правничих шкіл США та Європи (Університет Тулейн, Джорджа Вашингтона, Постдамський університет, Tougo Law Center). Крім того, українські клініки активно взаємодіють із Асоціацією юридичних клінік України, системою безоплатної правничої допомоги та Гельсінською спілкою з прав людини, а також беруть участь у міжнародних воркшопах, зокрема у Польщі.

Найпоширенішою формою міжнародної співпраці юридичних клінік є освітня взаємодія, яка охоплює такі активності, як проведення вебінарів, воркшопів, літніх шкіл та ознайомчих візитів. Інституційна співпраця, яка включає участь у міжнародних конференціях і реалізацію грантових програм, посідає друге місце. І найменш поширеними формами співпраці виявляються наукова співпраця, правозахисна діяльність які охоплюють спільні дослідницькі проекти, роботу над кейсами у сфері прав людини та заходи з правової просвіти.

Серед реалізованих форм взаємодії також відзначаються спільні заходи, присвячені правовій культурі, тренінги, семінари, майстер-класи та надання міжнародної юридичної допомоги в межах клінічної діяльності. Водночас низка потенційно перспективних форматів співпраці, таких як академічний обмін студентів і викладачів, спільна розробка навчальних програм, менторство, віртуальні академічні обміни (COIL-проекти), публікація спільних наукових матеріалів, участь у міжнародних правопросвітницьких кампаніях та залучення фінансування через міжнародні конкурси, наразі залишаються нереалізованими.

Які форми міжнародної співпраці ви реалізували?

Міжнародна співпраця українських юридичних клінік демонструє значну динаміку та різноманіття форматів, охоплюючи проектну діяльність, академічні обміни, участь у міжнародних заходах, розвиток правничої освіти та правозахисну роботу.

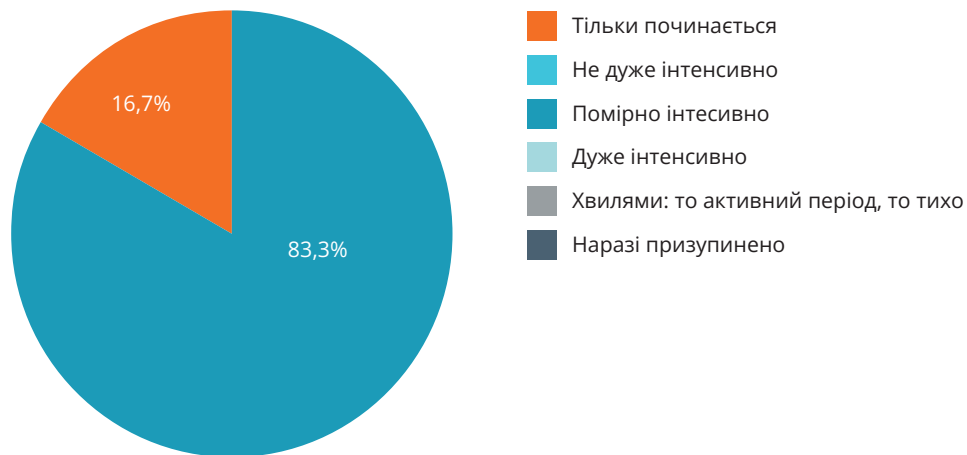
В цьому контексті на питання: *«Поділіться, будь ласка, вашою історією успіху міжнародної співпраці (проекти, заходи, обмін студентами тощо)»* респонденти зазначили, зокрема, такі відповіді:

- Реалізація проєктної програми «Попередження та розв'язання конфліктів на ранніх стадіях у територіальній громаді м. Кременчука» в межах ініціативи «Толерантне примирення».
- Співпраця щодо грантового проєкту ініційована БО «БФ "Стіна"» та керівництва Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету, що з 2023 року дало можливість надати первинну правничу допомогу для близько 2000 клієнтів. Із Центром юридичних консультацій Манчестерського університету (The Legal Advice Centre of The University of Manchester) узгоджено спільні заходи, погоджено графік та тематику проведення спільних онлайн-семінарів для обміну досвідом діяльності студентів-клініцистів.
- Співпраця з Асоціацією юридичних клінік України, поїздка до Польщі у квітні 2024 року.
- Завдяки ГО АЮКУ мали можливість долучитися до воркшопу щодо найкращих практик у сфері правопросвіти та інформування біженців та ВПО про їхні права (квітень 2024, Республіка Польща).
- Участь в червні-серпні 2022 в онлайн-семінарах "GLOBAL LEGAL SKILLS ONLINE CONFERENCE ON UKRAINE", організованих секцією порівняльного права Асоціації американських юридичних шкіл та американським відділенням Комітету з вивчення міжнародного права Асоціації міжнародного права, за підтримки USAID «Справедливість для всіх». Завдяки участі у Global Legal Skills Virtual Workshop Series (за підтримки USAID) досягнуто домовленостей про співпрацю та підтримку юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса з Tulane University Law School (New Orleans, LA), The George Washington University Law School (Washington), Touro College Jacob D. Fuchsberg Law Center (New York), University of Potsdam (Potsdam). У 2022 році викладачі і студенти ЮК брали участь у віртуальних воркшопах в рамках SOFT SKILLS WORKSHOP SERIES FOR LEGAL CLINICIANS OF UKRAINE, організованих за підтримкою USAID. АЮКУ, Університету Лойола, Нью-Орлеан, США, Школи права Бенджаміна Н. Кардозо Університету Ієшива, Нью-Йорк. Участь з 01.09.2020 по 31.05.2021 у проєкті "Model Legal English Syllabus" з метою удосконалення стандартів вивчення англійської мови юридичного спрямування в рамках програми USAID та Уряду України „Нове правосуддя" та розробки відповідного силабусу. 2020 р — участь команди від ЮК у міжнародних змаганнях з юридичного консультування Брауна-Мостена. 2024 Крім того, українські клініки брали участь у воркшопах із розвитку soft skills, проєкті «Model Legal English Syllabus», міжнародних змаганнях з юридичного консультування (Брауна-Мостена), а також у тренінгу з антидискримінаційної тематики в межах Школи міжкаcadемічного розвитку «ТОЛОКА».

Відповідно до відповідей респондентів міжнародна співпраця юридичних клінік характеризується переважно як помірно інтенсивна, що свідчить про регулярну, але не систематичну взаємодію з іноземними партнерами. Відповідно, як демонструє діаграма 83,3% опитаних клінік зазначає помірну інтенсивність співпраці, в той час, як 16,7% тільки розпочинають свою діяльність в рамках міжнародної співпраці.

Були отримані такі відповіді на питання № 24:

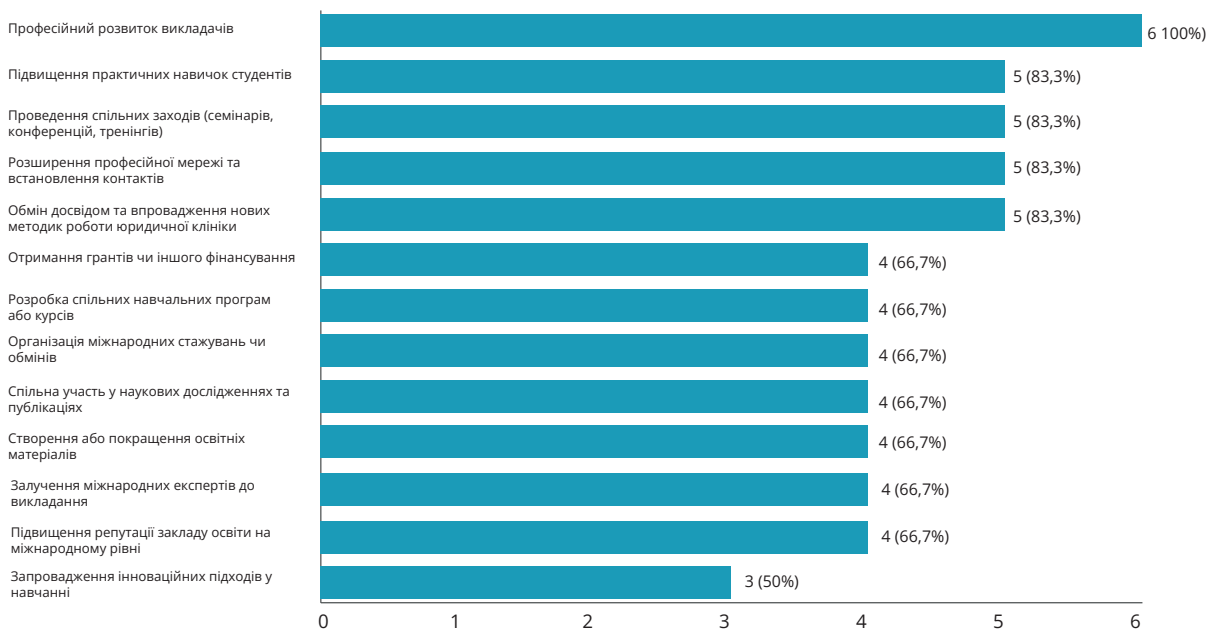
Як часто відбувалася ваша співпраця?

Аналіз відповідей респондентів щодо найважливіших досягнень міжнародної співпраці юридичних клінік дозволяє виокремити пріоритетні напрями, які мають найбільшу цінність для учасників освітнього процесу. Найчастіше згадуваними досягненнями стали підвищення практичних навичок студентів та професійний розвиток викладачів. Високу значущість мають також розширення професійної мережі, проведення спільних заходів (семінарів, конференцій, тренінгів) та обмін досвідом із проведенням нових методик у діяльності клінік. До досягнень середнього рівня важливості респонденти віднесли отримання фінансування, розробку спільних навчальних програм, організацію міжнародних стажувань. Участь у наукових дослідженнях, створення або покращення освітніх матеріалів, залучення міжнародних експертів до викладання та підвищення репутації закладів освіти. Водночас менш поширеним напрямом є впровадження інноваційних підходів у навчання.

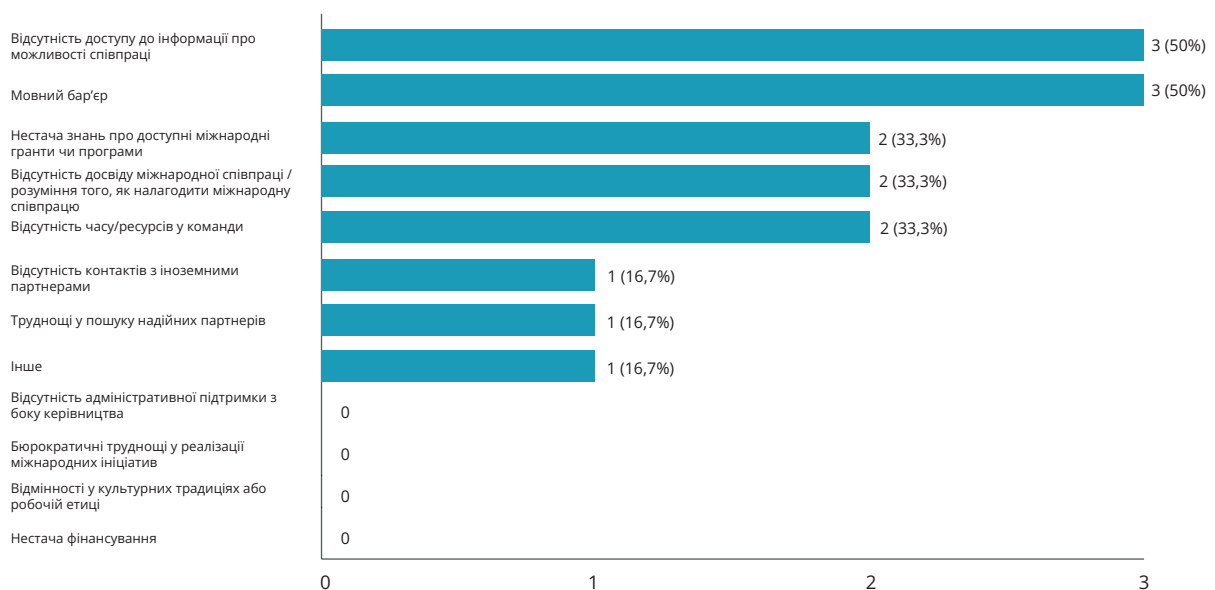
Були отримані такі відповіді на питання № 25:

Які досягнення у міжнародній співпраці ви вважаєте найважливішими? (оберіть усі варіанти, що підходять)

Щодо наявності складнощів в налагодженні міжнародної співпраці, аналіз відповідей представників юридичних клінік свідчить про наявність низки системних бар'єрів. Найчастіше згадуваними складнощами виявилися відсутність доступу до інформації про можливості співпраці, мовний бар'єр, нестача знань про міжнародні гранти та програми, а також обмеженість часу і ресурсів у команд клінік. Крім того респонденти вказують на труднощі у пошуку надійних партнерів, відсутність контактів з іноземними організаціями та недостатній досвід міжнародної взаємодії, що ускладнює розуміння механізмів ефективного партнерства. Серед інших складнощів окремі клініки зазначають проходження акредитацій. Водночас низка потенційних бар'єрів не були зазначені юридичними клініками як значущі перешкоди. Зокрема, респонденти не розглядають як суттєві обмеження такі чинники, як відсутність адміністративної підтримки з боку керівництва, бюрократичні труднощі у реалізації міжнародних ініціатив, культурні відмінності або розбіжності в робочій етиці, а також нестачу фінансування.

Які бар'єри (складнощі) виникли у налагодженні міжнародної співпраці? (оберіть всі, що стосуються досвіду вашої клініки)

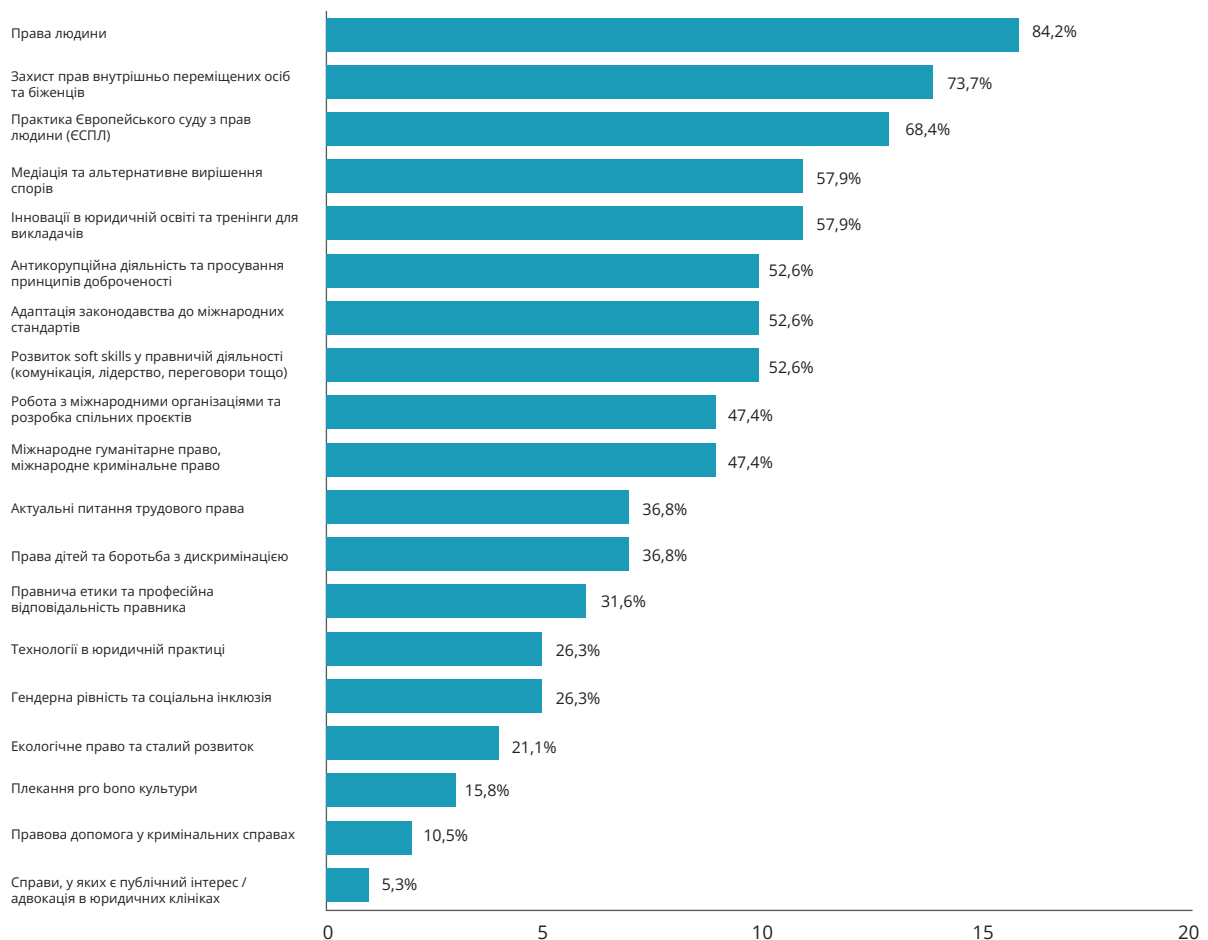
Аналіз відповідей щодо подальших планів у сфері міжнародної співпраці свідчить про високий рівень мотивації юридичних клінік до продовження та розширення вже налагоджених партнерств. Більшість респондентів підтвердили намір зберегти існуючі зв'язки, зокрема через продовження реалізації програм з міжнародними інституціями. Як-от проведення спільних заходів із Центром юридичних консультацій Манчестерського університету, а також участь у проєкті «Громадські центри справедливості» за підтримки USAID. Частина клінік висловила прагнення реалізувати всі напрями, які були визначені як найважливіші досягнення міжнародної співпраці. Окремо наголошено на планах продовження сумісних воркшопів з університетами США та Європи, а також заходів, спрямованих на підвищення володіння англійською мовою.

Аналіз відповідей на запитання щодо бажаних форматів співпраці з іноземними юридичними клініками свідчить про широкий спектр інтересів українських клінік, із чітким акцентом на практичну взаємодію, академічний обмін та залучення ресурсів. Найбільшу зацікавленість (89,5%) викликає реалізація грантових програм у співпраці з міжнародними донорами. Високий рівень підтримки також мають академічний обмін студентів (78,9%) і участь в міжнародних конференціях (73,7%), що свідчить про прагнення до інтеграції у глобальний освітній простір.

Близько двох третин респондентів (68,4%) зацікавлені в академічному обміні викладачів, проведенні спільних заходів, воркшопів і ініціатив, пов'язаних із просуванням правової культури, а також залученні фінансування через міжнародні конкурси. Формати, пов'язані з розробкою навчальних програм і (методичних матеріалів (36,8%), а також віртуальними академічними (31,6%), мають помірний рівень підтримки. Найменше зацікавлення викликає менторство (21,1%).

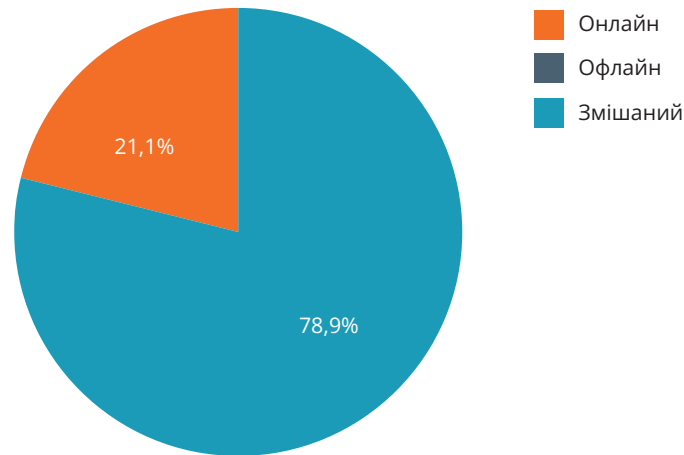
Результат опитування щодо актуальних тем для спільних заходів з іноземними клініками свідчить, що найбільш актуальною темою респонденти визначили права людини (84,2%). Високий рівень зацікавленості також продемонстрували напрями, пов'язані з захистом прав внутрішньо переміщених осіб та біженців (73,7%), практикою Європейського суду з прав людини (68,4%), медіацією та альтернативним вирішенням спорів (57,9%), а також інноваціями в сфері юридичної освіти (57,9%). Значна частка вподобань (52,6%) припадає на теми антикорупційної діяльності, розвитку soft skills, адаптації законодавства до міжнародних стандартів. Темі міжнародного гуманітарного права, прав дітей, трудового права, правничої етики, гендерної рівності, технологій у юридичній практиці та екологічного права мають помірний рівень підтримки (від 47,4% до 21,1%). Водночас такі напрями як рго бопо культура, правова допомога у кримінальних справах та справах, у яких є публічний інтерес, адвокція в юридичних клініках, залишаються менш популярними (від 15,8% до 5,3%). Серед додаткових тем, що викликають зацікавлення юридичних клінік у контексті міжнародної співпраці, виокремлюється питання соціального захисту військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей, з особливим акцентом на вивчення міжнародного досвіду та впровадження передових практик демократичних країн у національне законодавство.

Які теми для спільних заходів з іноземними клініками ви вважаєте актуальними?

Щодо бажаного формату заходів у межах міжнародної співпраці юридичних клінік надані відповіді свідчать про переважну підтримку змішаного формату (офлайн + онлайн). Такий розподіл демонструє прагнення клінік до гнучкої моделі взаємодії, яка поєднує переваги особистої комунікації та цифрових інструментів.

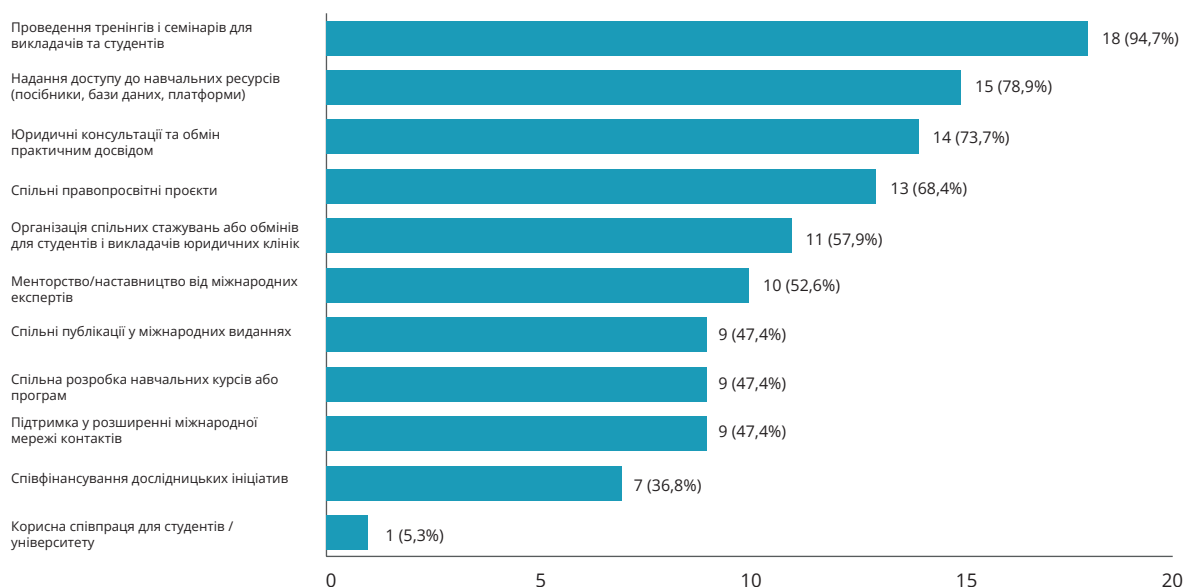
Який формат заходів буде для вас більш бажаним?

Щодо очікуваних типів взаємодії від іноземних партнерів, найвищу підтримку отримав формат проведення тренінгів і семінарів для викладачів і студентів (94,7%). Високий інтерес також викликає надання доступу до навчальних ресурсів (78,9%) та юридичні консультації й обмін практичним досвідом (73,7%).

Більше половини опитаних зацікавлені у спільних правопросвітніх проектах (68,4%) та організації стажувань або обмінів (57,9%). Менторство від міжнародних експертів (52,6%) та спільна розробка навчальних курсів (47,4%) також розглядаються як важливі напрями співпраці. Порівняно менше, але все ж помітна частина респондентів очікує співфінансування дослідницьких ініціатив (36,8%) та спільні публікації у міжнародних виданнях (47,4%). Найменше згадок отримала відповідь «співпраця, яка буде корисною і цікавою для студентів і університету» (5,3%).

Очікувані типи взаємодії юридичних клінік України з іноземними партнерами

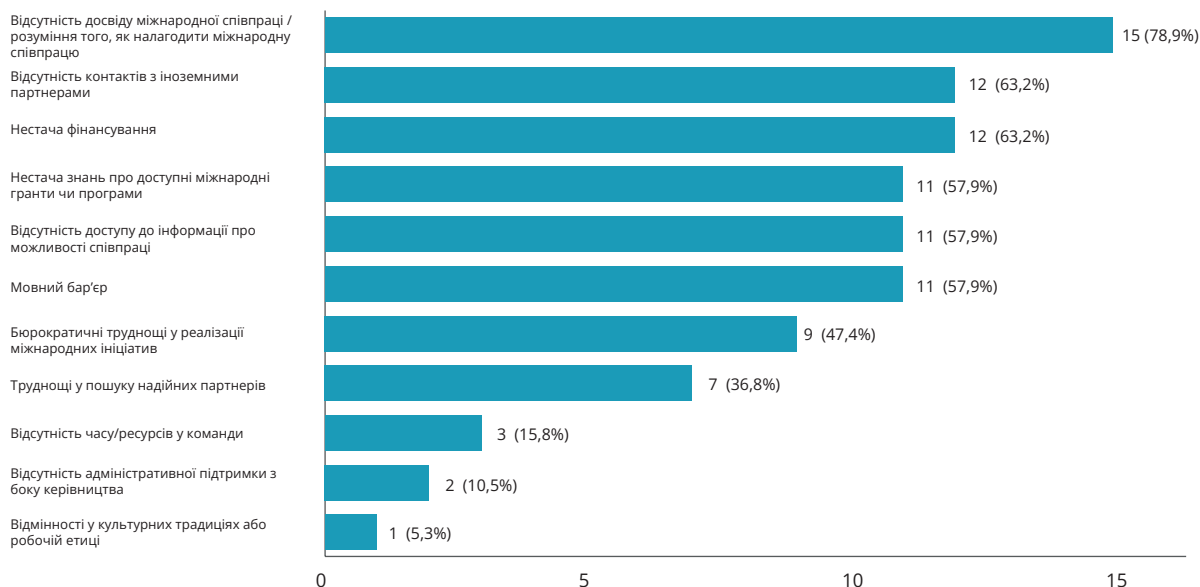
Аналіз результатів опитування щодо очікуваної тривалості спільних проєктів юридичних клінік свідчить про орієнтацію переважно на середньострокову перспективу. 47,4% ініціатив плануються з розрахунком на 6–12 місяців, 31,6% — на короткострокову реалізацію до шести місяців, тоді як довгострокові проєкти тривалістю понад один рік залишаються найменш очікуваними й становлять лише 15,8%.

Які часові рамки для реалізації спільних проєктів для вас є зручними?

Найпоширенішими бар'єрами для міжнародної співпраці юридичних клінік, відповідно до відповідей респондентів, є: відсутність досвіду, нестача знань про гранти, мовний бар'єр а також обмежений доступ до інформації та контактів.

Які бар'єри, на вашу думку, можуть виникнути у налагодженні міжнародної співпраці? (Оберіть всі, що стосуються вашої клініки)

Аналіз відповідей на запитання щодо очікуваної підтримки від Асоціації юридичних клінік України (АЮКУ) у сфері міжнародної співпраці демонструє, що існує комплексний запит від юридичних клінік на інституційну, інформаційну та організаційну допомогу. Найчастіше юридичні клініки вказують на потребу в підтримці у створенні та розвитку партнерських зв'язків з іноземними клініками. Високу підтримку також отримали запити на тренінги та семінари для викладачів і студентів з організації міжнародної діяльності, інформаційну підтримку щодо участі в міжнародних проєктах, а також допомогу в пошуках фінансування для грантів і стажувань.

Значна частина клінік очікує менторства та консультацій з організаційних питань, зокрема організаційної допомоги у проведенні міжнародних заходів (конференцій, симпозіумів, тренінгів), а також підтримки в розробці спільних навчальних програм і курсів.

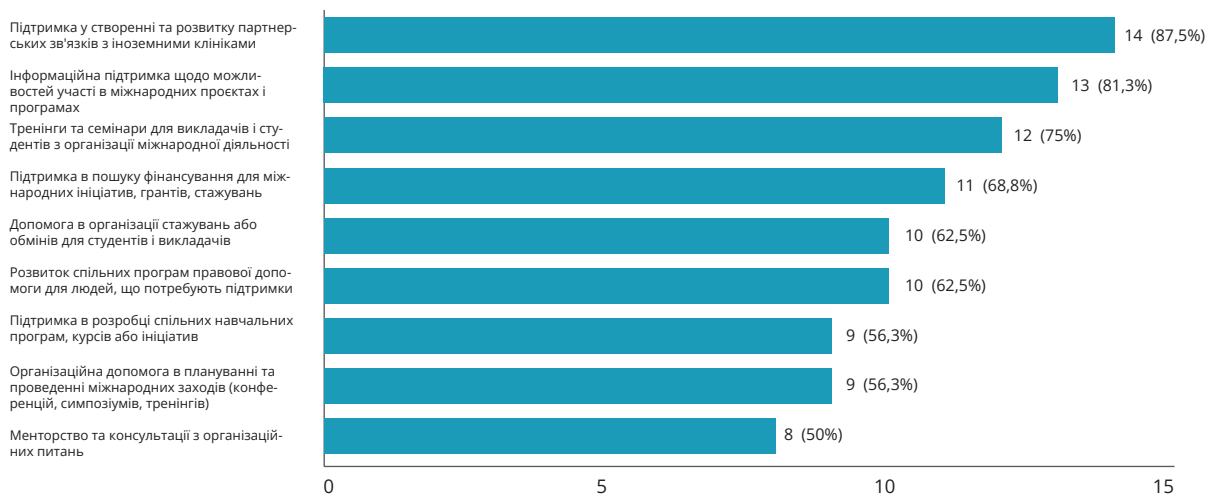
Окремо респонденти наголошують на важливості розвитку спільних програм правової допомоги для вразливих груп, зокрема біженців та внутрішньо переміщених осіб.

Важливо зазначити, що юридичні клініки очікують від АЮКУ не лише координаційної ролі, а й активного залучення до формування умов для сталого розвитку міжнародної співпраці — через навчання, інституційну підтримку, ресурсне забезпечення та адвокацію інтересів клінічної спільноти.

У цьому контексті важливо підкреслити, що Асоціація юридичних клінік України відіграє активну роль у розвитку міжнародної співпраці та розширенні можливостей клінік у пошуку й розвитку нових партнерств, що є ключовим чинником інтеграції української клінічної освіти у глобальний простір. У липні 2025 року Асоціація виступила партнером 12-ї Всесвітньої конференції Глобального альянсу з освіти в галузі правосуддя (GAJE) та 11-ї конференції Європейської мережі клінічної юридичної освіти (ENCLE). Центральною темою форуму стала «Освіта в сфері правосуддя у світі: що змінюється — дослідження нових підходів до глобальних викликів». Українські клініки презентували ключові здобутки мережі: посилення інституційної спроможності, розширення міжнародних партнерств, запуск спеціалізованої клініки з питань війни та розвиток правопросвітницького напрямку через щорічні конкурси Street Law.

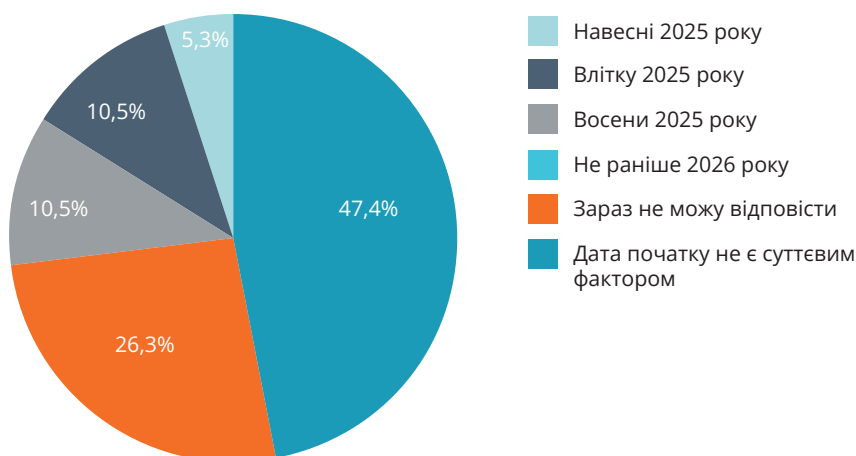
Водночас, попри ключове значення таких заходів для розвитку міжнародних партнерств та обміну досвідом, участь українських юридичних клінік залишилася обмеженою. У конференції взяли участь лише окремі представники мережі — активність проявили не більше десяти клінік. Це свідчить про наявність внутрішніх бар'єрів (організаційних, ресурсних чи мотиваційних), які стримують ширше залучення. Така ситуація підкреслює потребу у подальшому посиленні інституційної спроможності та стимулюванні активності всіх учасників мережі, аби міжнародні можливості використовувалися максимально ефективно.

Якої підтримки ви потребуєте для розвитку міжнародної співпраці з боку АЮКУ?

Аналіз відповідей на запитання щодо готовності юридичних клінік розпочати міжнародну співпрацю свідчить про переважну гнучкість у виборі часових рамок, що вказує на відкритість до співпраці за наявності змістовної ініціативи, незалежно від календарних обмежень.

Коли ви готові розпочати міжнародну співпрацю?

Підсумовуючи результати дослідження поточного стану, потреб та перспектив міжнародної співпраці юридичних клінік України, можна зазначити, що результати дослідження свідчать про високий рівень зацікавленості опитаних юридичних клінік у розвитку міжнародної співпраці. Переважна більшість респондентів підтвердили готовність продовжувати вже наявні партнерства та розширювати їх у нових напрямках. Клініки демонструють стратегічне бачення міжнародної взаємодії як інструменту підвищення якості правничої освіти, професійного розвитку студентів і викладачів, а також посилення правозахисної діяльності.

Пріоритетні форми та теми співпраці. Найбільш бажаними формами взаємодії є реалізація грантових програм у партнерстві з міжнародними донорами, академічний обмін студентів, участь у міжнародних конференціях та проведення спільних тренінгів і семінарів. Тематично співпраця орієнтована на актуальні виклики, зокрема: права людини, захист прав внутрішньо переміщених осіб та біженців, практика ЄСПЛ, медіація, антикорупційна діяльність, інновації в юридичній освіті та розвиток soft skills.

Бар'єри та обмеження. Попри високу мотивацію, юридичні клініки стикаються з низкою бар'єрів. Найчастіше згадуються: відсутність досвіду міжнародної співпраці, нестача знань про міжнародні гранти та програми, мовний бар'єр, відсутність контактів з іноземними партнерами та обмежений доступ до інформації про можливості співпраці. Також відзначено брак фінансування, адміністративної підтримки та труднощі в пошуках надійних партнерів.

Очікування від АЮКУ. Юридичні клініки очікують від Асоціації юридичних клінік України (АЮКУ) активної координації та ресурсної підтримки. Серед пріоритетних запитів: допомога у налагодженні партнерства з іноземними клініками, організація тренінгів і семінарів з міжнародної діяльності, інформаційний супровід щодо участі в міжнародних програмах, підтримка у пошуку фінансування, менторство, а також сприяння у розробці спільних навчальних курсів і правопросвітницьких ініціатив.

Часові рамки та готовність до співпраці. Понад половина респондентів вважають, що дата початку проєктів не є суттєвим фактором, що свідчить про гнучкість та відкритість до співпраці. Оптимальними часовими рамками для реалізації спільних ініціатив визначено середньостроковий період (6-12 місяців).

3. Стратегічні напрями розвитку та подолання викликів юридичного клінічного руху: аналітичні висновки за результатами інтерв'ю

3.1 Огляд інтерв'ю з представниками юридичного клінічного руху

Для комплексного розуміння стану юридичного клінічного руху було проведено кілька серій інтерв'ю з ключовими представниками Асоціації юридичних клінік України. Перша серія охопила діючого голову, колишніх очільників та членів правління АЮКУ, які поділилися своїм баченням діяльності організації в умовах турбулентності останніх років. Вони розповідали про виклики, що постали перед асоціацією починаючи з пандемії Covid-19 у 2020 році, про стан роботи юридичних клінік у період війни та про перспективи розвитку руху.

Серед опитаних експертів:

Юлія Ломжець — голова Правління АЮКУ з 2019 року й донині.

Андрій Галай — голова Правління АЮКУ у 2015–2016 та 2017–2019 роках, один із фундаторів руху.

Віталій Єлов — голова Правління АЮКУ у 2012 -2015 рр., один із фундаторів руху.

Юлія Матвєєва — завідувачка навчальної лабораторії «Правнича клініка» Національного університету «Києво-Могилянська академія», членкиня правління з 2014 року.

Марія Цип'ящук — членкиня правління з 2017 по 2024 рік, активна учасниця міжнародного клінічного руху.

Христина Ковцун — керівниця юридичної клініки Українського католицького університету, членкиня правління з 2019 року.

Вікторія Жолудєва — керівниця юридичної клініки «Pro bono» Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, членкиня Правління АЮКУ з 2023 року.

Людмила Руденко — керівниця спеціалізованої юридичної клініки з питань, пов'язаних з війною, Сумського державного університету, членкиня Правління АЮКУ, активна з 2016 року.

Адаптація юридичного клінічного руху до сучасних викликів та загроз

Вступна частина інтерв'ю стосувалася здатності юридичних клінік та Асоціації адаптуватися до кризових періодів, що фундаментально змінили ландшафт їхньої діяльності: початок війни у 2014 році, глобальна пандемія Covid-19 та повномасштабне вторгнення 2022 року. Кожен із цих етапів вимагав не лише ситуативних рішень, але й глибокої трансформації операційних моделей, зміни пріоритетів та переосмислення щоденної роботи.

Період після 2014 року став часом одночасно інституційного становлення та перших серйозних випробувань для юридичного клінічного руху. Як зазначає Андрій Галай, ключовими проблемами були нерівномірна активність клінік та перша хвиля релокації університетів, що не завжди супроводжувалася відновленням клінічної діяльності. Водночас, саме ці виклики стимулювали рух до систематизації. За словами Юлії Матвєєвої, 2014 рік став «точкою відновлення й систематизації». У відповідь на появу внутрішньо переміщених осіб та учасників АТО, клініки почали активно працювати з новими категоріями справ. Кульмінацією цього процесу стало ухвалення Стандартів діяльності юридичних клінік 19 червня 2014 року, що заклало фундамент для подальшої стандартизації та підвищення якості правової допомоги.

Пандемія Covid-19 стала другим серйозним випробуванням, що вимагало швидкої цифрової трансформації. За свідченням Юлії Ломжець, яка очолила АЮКУ саме в цей час, головними викликами стали перехід в онлайн, втрата зв'язку з клієнтами та призупинення проєктів. Марія Цип'ящук додає, що це змусило терміново адаптувати правопросвітницькі заходи, зокрема, масштабний фестиваль Street Law довелося готувати як офлайн-подію, а проводити вже в онлайн-форматі. Цей період виявив як вразливість традиційних моделей роботи, так і потенціал дистанційних технологій для надання консультацій та реалізації освітніх ініціатив.

Повномасштабне вторгнення 2022 року поставило перед юридичним клінічним рухом екзистенційні загрози, що зачепили всі аспекти його діяльності. Колективні свідчення лідерів виявляють послідовний набір загроз, з якими зіткнулися клініки та АЮКУ:

- **Втрата персоналу** Команда АЮКУ втратила близько 30% свого складу, що суттєво вплинуло на її операційну спроможність.
- **Друга хвиля релокацій** Масове переміщення університетів, особливо зі сходу та півдня, призвело до втрати матеріальної бази — архівів, обладнання, приміщень, як детально описує Вікторія Жолудева на прикладі клініки СНУ ім. В. Даля.
- **Поява нових категорій справ** Виникла гостра потреба в консультуванні щодо воєнних злочинів, прав військовослужбовців, а також цілої низки нових правових викликів, що безпосередньо впливають з реалій війни.
- **Психологічне виснаження** Як зазначає Людмила Руденко, у 2024 році однією з головних проблем стало зниження мотивації студентів, спричинене тривалою війною та емоційним навантаженням.
- **Безпекові та операційні ризики** Робота ускладнювалася через постійні відключення електроенергії, заблоковані державні реєстри та загальні безпекові загрози.

Ці накопичені кризи не лише випробували стійкість руху, але й виявили критичну потребу в надійних внутрішніх механізмах, таких як Реєстр та Моніторинг, для координації фрагментованої мережі та підтримки стандартів якості в умовах надзвичайного тиску.

Операційні механізми та інституційна спроможність АЮКУ

Стабільність та якість роботи юридичного клінічного руху в умовах постійної турбулентності значною мірою залежать від ефективності внутрішніх інструментів Асоціації. Такі механізми, як Реєстр юридичних клінік та Моніторинг їхньої діяльності, а також питання формалізації статусу керівника клініки, є основою для підтримання стандартів та координації мережі. Погляди опитуваних експертів в цих питаннях різняться: хоча існує загальна згода щодо необхідності цих інструментів для стандартизації та координації, залишаються значні занепокоєння щодо їх практичної реалізації, верифікації та формального визнання, що підкреслює розрив між прагненнями та реальністю.

Реєстр юридичних клінік. Серед позитивних оцінок і переваг реєстру відзначаються його значення для збору статистики та аналітики, що дозволяє бачити загальну картину руху (А. Галай, Л. Руденко). Він корисний для перенаправлення клієнтів і забезпечення географічного покриття (Ю. Матвєєва, М. Цип'ящук), а також забезпечує актуальність інформації, доступ до оновлених контактів та даних (Ю. Ломжець, В. Жолудєва). Крім того, реєстр важливий для акредитації, адже допомагає університетам підтверджувати наявність діючої клініки (М. Цип'ящук). Водночас існує проблемний аспект — відсутність верифікації. Реєстр базується на довірі, що ускладнює перевірку фактичної діяльності та якості послуг (Ю. Ломжець, Л. Руденко).

Моніторинг діяльності клінік. Моніторинг оцінюється як надзвичайно цінний інструмент: Юлія Ломжець називає його «10 з 10» за корисністю для розвитку. Він допомагає перевіряти відповідність клінік затвердженим стандартам (Ю. Матвєєва), може стати стимулом до розвитку, частиною політики підвищення кваліфікації та інструментом адвокації (Ю. Ломжець, В. Жолудєва). Важливою є також адаптація до умов війни — розробка онлайн-версії за підтримки ОБСЄ (Ю. Матвєєва). Серед ризиків Андрій Галай звертає увагу на можливість суб'єктивності та завищених оцінок. Також є потреба в офіційному визнанні результатів моніторингу, щоб їх враховували на рівні МОН.

Адміністративний статус керівника клініки. Прирівняння статусу керівника юридичної клініки до завідувача кафедри могло б стимулювати професійний розвиток і підвищити рівень відповідальності (Ю. Матвєєва). Така практика існує у провідних університетах світу — Берклі, Ліверпулі, Південній Африці — і підкреслює важливість клінічних програм (М. Цип'ящук). Однак наразі відсутня законодавча база для такого кроку, що робить його неможливим на практиці (В. Жолудєва). Віталій Єлов висловлює концептуальне заперечення, стверджуючи, що основна місія клініки — практична допомога та правова просвіта — фундаментально відрізняється від академічних та науково-дослідних завдань традиційної університетської кафедри.

Стратегічні пріоритети та вектори розвитку

У цій частині інтерв'ю розглядаються стратегічні напрями, які експерти АЮКУ вважали ключовими для майбутнього розвитку юридичного клінічного руху. Аналіз проведених бесід засвідчив спільне бачення щодо важливості посилення проєктної діяльності та міжнародного партнерства, необхідності впровадження нових спеціалізацій у відповідь на виклики часу, а також усвідомлення унікальної ролі, яку юридичні клініки вже відіграли й можуть надалі відіграти у процесі повоєнного відновлення України.

Проєктна діяльність є рушійною силою розвитку руху. Спікери відзначають критичну важливість підтримки з боку міжнародних та українських партнерів, серед яких Інститут Рауля Валленберга, Міжнародний фонд «Відродження», ОБСЄ, ENCLE, GAJE та багато інших. Як влучно зауважив Андрій Галай, саме завдяки такій підтримці для українських клінік відкривалося «вікно можливостей». Проєкти охоплюють широкий спектр напрямів: від антикорупційних ініціатив та розвитку медіації до правопросвітницької програми Street Law та захисту прав ВПО, що дозволяє клінікам не лише надавати правову допомогу, а й брати участь у системних змінах.

Потреба у спеціалізації та нових компетентностях. Війна кардинально змінила спектр правових запитів, з якими стикаються клініки, сформувавши гостру потребу в нових, вузькоспеціалізованих компетенціях. Експерти, зокрема Юлія Ломжець, Юлія Матвєєва та Віталій Єлов, одностайно визначають ключові напрями необхідної спеціалізації: військове право, право соціального забезпечення, захист прав ВПО та документування воєнних злочинів. Водночас Марія Цип'ящук доповнює цей перелік, наголошуючи на важливості розвитку сучасних компетентностей, таких як медіаційні та цифрові навички, а також глибоке розуміння гендерних аспектів, що є необхідним для роботи з різними вразливими групами.

Роль юридичних клінік у відновленні економіки. Керівництво АЮКУ стратегічно позиціонує юридичні клініки як життєво важливий компонент повоєнного економічного відновлення України, визначаючи кілька ключових напрямів для діяльності:

1

Підтримка бізнесу

надання консультацій для малого та середнього бізнесу, а також для соціального підприємництва

3

Відшкодування збитків

участь у розробці та впровадженні механізмів компенсації шкоди, завданої війною, як для бізнесу, так і для громадянської про грантову діяльність, пошук донорів і допомога у залученні фінансування

2

Розвиток громадянського суспільства

допомога у створенні статутних документів для громадських організацій та ініціатив

4

Освітній компонент

розширення освітніх програм та сприяння працевлаштуванню випускників клінік у проєктах з відновлення

Питання адвокаційної функції АЮКУ викликає різні думки. Юлія Матвєєва та Марія Цип'ящук розглядають адвокацію як обов'язкову складову діяльності, спрямовану на захист прав клієнтів та посилення статусу клінік. Натомість Андрій Галай висловлює більш стримане ставлення, вважаючи, що вона не завжди є ефективним інструментом. Проте, з'являється спільне розуміння потреби в її інституціалізації. Цей стратегічний зсув у бік професіоналізації втілено в плані АЮКУ, озвученому Юлією Ломжець, щодо включення до офіційної стратегії створення посади адвокаційного менеджера.

Реалізація цих амбітних стратегічних пріоритетів неможлива без головного ресурсу — людей, а отже, потребує системної уваги до їхнього добробуту та професійного зростання.

Людський вимір: ментальне здоров'я та професійний розвиток

Стійкість та ефективність юридичного клінічного руху безпосередньо залежать від добробуту, мотивації та професіоналізму його учасників — студентів, кураторів та керівників. Особливо в умовах війни та постійного стресу людський капітал стає найціннішим і водночас найвразливішим активом.

Питання ментального здоров'я є наскрізною темою в усіх інтерв'ю, що підкреслює його гостроту. Експерти описують різноманітні підходи до підтримки психологічної стійкості, які можна згрупувати наступним чином:

- ➔ **Професійні методи** Залучення психологів та проходження спеціалізованих курсів для роботи з людьми, що постраждали від війни (А. Галай, Х. Ковцун)
- ➔ **Організаційні підходи** Формування усвідомлення соціальної значущості роботи (Ю. Ломжець), створення здорового психологічного клімату в колективі (А. Галай), а також проведення тимблдингів та корпоративних заходів (Л. Руденко)
- ➔ **Особисті практики** Використання мистецтва, спорту, спілкування з природою та тваринами як індивідуальних способів відновлення психологічного ресурсу (Ю. Матвєєва, М. Цип'ящук, В. Єлов)

Глибину проблеми ілюструє свідчення Христини Ковцун, яка наголошує на складності роботи з ветеранами та необхідності комплексного підходу. «Головними проблемами залишаються виклики воєнного часу: складні звернення клієнтів, зокрема ветеранів із тяжкими травмами, нестача спеціалістів... та потреба у створенні центрів психічного здоров'я», – Христина Ковцун. Саме людський капітал та його стійкість є запорукою майбутнього успіху всього юридичного клінічного руху.

Експертні інтерв'ю представників АЮКУ окреслили юридичний клінічний рух як спільноту загартовану кризами та здатну до трансформації. Аналіз проведених бесід показав еволюційний шлях від реактивної адаптації до екзистенційних загроз війни, пандемії та повномасштабного вторгнення до проактивної стратегії, що зосередилася на інституційній формалізації, спеціалізованій експертизі та найважливіше на сталості людського капіталу. Було підкреслено виняткову стійкість і адаптивність руху, потребу в інституційному посиленні через формалізацію статусу керівників, державну валідацію моніторингових інструментів та професіоналізацію адвокаційної функції. Водночас визначено що головним активом і водночас найбільшою вразливістю залишаються люди, клініцисти, куратори і студенти, чия підтримка, розвиток компетентностей та професійний добробут є стратегічним імперативом для майбутнього юридичного клінічного руху.

3.2 Огляд результатів інтерв'ю з керівниками ЗВО, правничих шкіл

У межах дослідження було проведено серію інтерв'ю з керівництвом закладів вищої освіти, у структурі яких функціонують юридичні клініки. До розмови долучилися декан правничої школи НаУКМА Володимир Венгер, перший заступник директора ННІ права СумДУ Ольга Столова, ректор ДонНУ імені Василя Стуса Ілля Хаджинов та директорка Школи права УКУ Світлана Хилюк. Їхні інтерв'ю дозволили окреслити інституційні моделі організації клінік, проблеми кадрового та матеріально-технічного забезпечення, а також перспективи розвитку клінічної освіти в університетах. Ці інтерв'ю відображають бачення керівництва ЗВО щодо ролі юридичних клінік у сучасній правничій школі та їхнього значення для формування практикоорієнтованої підготовки студентів.

Інституційний статус та інтеграція в управління університетом

Формальний статус юридичної клініки та рівень її інтеграції в управлінські структури є визначальними для її стабільності, ресурсного забезпечення та стратегічного впливу. Аналіз показує, що українські університети рухаються від моделі факультативного проєкту до визнання клініки невіддільною частиною освітньої екосистеми, хоча форми цієї інтеграції суттєво відрізняються.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ

Донецький національний університет ім. Василя Стуса

ДонНУ ім. Василя Стуса позиціює свою клініку як «навчально-практичну лабораторію». Особливої ваги цій моделі надає нещодавнє символічне рішення про присвоєння імені одного з фундаторів клінічного руху Миколи Удода. Як зазначає ректор, *«...це буде перша клініка в Україні, яка носитиме ім'я засновника»*. Інституційна інтеграція забезпечується формалізованою вимогою щодо участі керівника клініки у вченій раді факультету.

Сумський державний університет

СумДУ пройшов шлях консолідації, об'єднавши клініки, що раніше діяли в різних підрозділах. Керівник єдиної клініки є членом вченої ради інституту, що, хоча й не є обов'язковим для всіх підрозділів, демонструє її вагомий статус. Важливим інституційним важелем є «Рада роботодавців», яка системно артикулює запит на практикоорієнтоване навчання, тим самим посилюючи позиції клініки.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

НАУКМА демонструє підхід, де «формат юридичної клініки є вторинним порівняно з її місією». Керівниця клініки входить до складу ради факультету, що гарантує її залученість до управлінських процесів. Перспективним баченням декана Володимира Венгера є прагнення до формалізації статусу клінік на національному рівні, адже він *«...вважає доцільним закріпити таку участь у законодавстві»*.

Український католицький університет

УКУ від початку інтегрував юридичну клініку у навчальний курікулум магістрів як практичний компонент. Важливим елементом стала робота pro bono, що розглядається як невід'ємна частина професії юриста. Після повномасштабного вторгнення роль клініки значно посилилася: один із кампусів був переобладнаний під шелтер для матерів із дітьми та вихованців дитячих будинків, які часто не мали документів. Клініка взяла на себе допомогу цим вразливим категоріям населення, що підтвердило її соціальну місію. Вона функціонує як окремий структурний підрозділ Школи права, а нове положення передбачає включення керівника клініки до Вченої ради факультету після реформування.

Отже, спільним трендом є визнання необхідності інтеграції клінік в управлінські структури. Проте ефективність цієї інтеграції напряму залежить від людського капіталу, кадровий потенціал якого наповнює ці структури реальним змістом та визначає їхню спроможність.

Кадрове забезпечення та системи мотивації

Кадрове забезпечення юридичних клінік постає як центральне поле напруги між інституційними амбіціями та фінансовими реаліями державної вищої освіти. Аналіз показує, що всі три університети змушені будувати складні гібридні моделі мотивації, де ентузіазм та грантові «милиці» компенсують системну проблему низької базової оплати праці, прив'язаної до тарифної сітки.

ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ШТАТУ ТА СТИМУЛЮВАННЯ

Донецький національний університет ім. Василя Стуса

У ДонНУ ім. Василя Стуса штат клініки є «невеликим», з формальною посадою начальника лабораторії. Ключовим бар'єром є неконкурентна оплата праці, детермінована державною тарифною сіткою. Система стимулювання поєднує ставки, преміювання та грантове фінансування для підтримки «...балансу між бюджетними і позабюджетними ресурсами». Визнання ректором Іллею Хаджиновим факту, що підтримка клініки «...потребує значних зусиль, які часто виконуються безоплатно», висвітлює фундаментальну залежність моделі від альтруїстичної мотивації, що є нестійкою в довгостроковій перспективі.

Сумський державний університет

У СумДУ штат переважно формується зі студентів, а троє ключових співробітників працюють на грантовій основі, що створює ризики кадрової плинності та інституційної нестабільності. Залучення практикуючого адвоката на посаду керівника забезпечує зв'язок з професійним середовищем. Тривала залежність від преміювання через неможливість отримати ставки підкреслює системні фінансові обмеження.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

У НаУКМА штат складається з керівника та адміністратора, а освітній процес забезпечують «викладачі-куратори», серед яких двоє найактивніших є практикуючими адвокатами. Система мотивації диверсифікована: вона включає ставки, внутрішнє сумішництво, а також унікальний внутрішній механізм — університет надає невеликі гранти для виконання модульних курсових робіт, що реалізуються через проєктні групи.

Український католицький університет

В УКУ штат включає керівника, двох кураторів та адміністративного асистента. Оскільки університет приватний, бюджетного фінансування немає. Викладачі отримують конкретні ставки, преміювання здійснюється на загальних засадах, а грантове фінансування превалює. Вимога до керівника — обов'язково бути адвокатом.

Ця залежність від зовнішніх проєктів та безоплатної праці для кадрової стабільності напругу корелює з моделями фінансування та станом матеріального забезпечення клінік, що визначає межі їхньої операційної спроможності.

Матеріально-технічне забезпечення та фінансування

Наявність сучасної матеріальної бази та стабільних джерел фінансування є фундаментом операційної діяльності юридичної клініки. Проте саме в цій сфері найбільш гостро проявляється розрив між потребами та можливостями, а залежність від грантів, що компенсує кадрові проблеми, водночас створює стратегічну вразливість.

Донецький національний університет ім. Василя Стуса

ДонНУ ім. Василя Стуса. Стан матеріального забезпечення оцінюється як такий, що «потребує посилення». Ресурсна база є скромною («... можливість виділити два планшети для роботи клініки, використовуються університетські додатки для зберігання даних»), що змушує орієнтуватися на стратегію «балансу між університетськими ресурсами та грантовими програмами» як єдиний шлях до розвитку.

Сумський державний університет

Матеріально-технічна база є «задовільною» та адаптованою до викликів воєнного часу, маючи «... сертифіковане укриття, п'ять аудиторій, комп'ютери, генератор та стабільний інтернет». Модель фінансування, що спирається на «баланс грантових ресурсів та оплати праці штатних працівників», відображає загальну для сектору тенденцію.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Наявна база включає «приміщення та кабінки для клієнтів», що є необхідною умовою для конфіденційної роботи. Прагнення декана до створення комфортного середовища, включно з ідеєю «облаштувати кухню», свідчить про розуміння важливості неформальної інфраструктури. Хоча грантова діяльність є важливою, «диверсифікація доходів не перевищує третини бюджету», що вказує на відносно вищу залежність від базового університетського фінансування.

Український католицький університет

УКУ має базовий набір ресурсів, але зі зростанням масштабів роботи потребує більше. У різних кампусах облаштовані кімнати для навчання та зустрічей із клієнтами, переговорні зали, пандуси й ліфти. Один кампус розташований на пагорбі, що створює труднощі для людей на візках. Забір кейсів здійснюється навіть у госпіталах, що свідчить про розширення практичної діяльності.

Забезпеченість ресурсами є необхідною, але не достатньою умовою успіху. Ключовим фактором є те, наскільки ефективно ці ресурси інтегруються в освітній процес для підготовки майбутніх фахівців.

Інтеграція юридичної клініки в освітній процес та практична підготовка

Основна місія юридичних клінік полягає у формуванні практичних навичок, тому глибина їх інтеграції в навчальні плани є ключовим показником інституційної зрілості. Саме тут клініка переходить від статусу додаткової активності до фундаментального елемента правничої освіти, що безпосередньо впливає на якість підготовки випускників.

МОДЕЛІ ІНТЕГРАЦІЇ КЛІНІЧНОЇ ОСВІТИ

Донецький національний університет ім. Василя Стуса

У ДонНУ ім. Василя Стуса практична підготовка сфокусована *"переважно на старших курсах"*. Те, що *"робоча програма клінічної підготовки ще розробляється"*, а загальний курс про основи клінічної освіти не включений до планів, свідчить про початковий етап формалізації освітнього компонента.

Сумський державний університет

Матеріально-технічна база є *"задовільною"* та адаптованою до викликів воєнного часу, маючи *"...сертифіковане укриття, п'ять аудиторій, комп'ютери, генератор та стабільний інтернет"*. Модель фінансування, що спирається на *"баланс грантових ресурсів та оплати праці штатних працівників"*, відображає загальну для сектору тенденцію.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

У НаУКМА освітня інтеграція є найглибшою: центральну роль відіграє курс *"Юридичний практикум"*, який є *"ядром програми, дає кредити та затверджується кафедрою"*. Вбудований механізм зворотного зв'язку через опитування студентів дозволяє постійно вдосконалювати програму.

Український католицький університет

В УКУ курс юридичної клініки інтегрований у навчальні плани як освітній компонент, що формує інститут ділової репутації та сприяє боротьбі з академічною недобросесністю. На третьому курсі студенти проходять двомісячне навчання, після чого отримують доступ до роботи з клієнтами. Додатково пропонується вибіркового курсу із військового права для магістрів, а також курси світоглядного ядра, що розширюють освітній контекст.

Отже, спостерігається чіткий спектр інституційної зрілості: від моделі НаУКМА з глибокою інтеграцією *"Юридичного практикуму"* в ядро програми, через перехідну модель СумДУ, що рухається до обов'язковості курсу, до початкового етапу ДонНУ, де освітній компонент ще перебуває на стадії формалізації. Ефективна освітня діяльність, у свою чергу, потребує постійного збагачення через зовнішню співпрацю та впровадження інновацій.

Стратегічні напрями розвитку та інновації

В умовах швидких соціальних і технологічних змін юридичні клініки змушені адаптуватися, шукаючи нові вектори розвитку, що виходять за межі традиційного надання правової допомоги. Їхня здатність до інновацій та реагування на глобальні тренди визначатиме їхню довгострокову релевантність.

БАЧЕННЯ ПЕРСПЕКТИВНИХ НАПРЯМІВ

Інтернаціоналізація

У ДонНУ її реалізація залежить від мовних компетенцій студентів; у СумДУ підтримується через рекомендації щодо мобільності; у НаУКМА є пріоритетом, підтвердженим співпрацею з Ягеллонським університетом та італійським університетом Pegasus; в УКУ — співпраця з університетами Великої Британії, США, Франції та Польщі, участь у Консорціумі католицьких університетів, де планується панель, присвячена ветеранській допомозі.

Медіаційна компетентність

Усі чотири університети визнають її важливість. У НаУКМА вже діє медіаційна служба для вирішення конфліктів, а в УКУ існують відповідні процедури, що дозволяють інтегрувати медіаційно-консультативний напрям у роботу клініки.

Нові сфери діяльності

Тут університети демонструють унікальні вектори. НаУКМА орієнтується на документування воєнних злочинів і дослідження у сфері штучного інтелекту, а також розширення співпраці з бізнесом. ДонНУ бачить потенціал у правопросвіті та відшкодуванні збитків для бізнесу. УКУ активно працює з вразливими групами — матерями, дітьми, ветеранами, що підкреслює соціальну місію клініки.

Реалізація цих амбітних планів неможлива без урахування найголовнішого виклику сучасності — війни, яка висуває на перший план питання психологічної стійкості та підтримки людського капіталу.

Підтримка ментального здоров'я та співпраця в умовах війни

Повномасштабна війна перетворила психологічну підтримку з додаткової опції на критично важливий елемент забезпечення стійкості освітнього процесу. Ефективність роботи юридичних клінік, що часто мають справу з травматичним досвідом клієнтів, напряму залежить від психологічного стану як студентів, так і викладачів.

ПІДХОДИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ

Співпраця з психологічними службами

У СумДУ організують цільові зустрічі та тренінги для першокурсників; у ДонНУ підтверджують регулярну взаємодію з університетськими психологами; у НаУКМА діє психолог університету; в УКУ клініка співпрацює з підрозділом «Психологічна порадня», що працює з дітьми, які втратили батьків на фронті, та проводить тренінги для студентів і клієнтів.

Механізми підтримки колективу

Ректор ДонНУ Ілля Хаджинов наголошує на важливості нормального психологічного клімату та вмінні «перемикатися», використовуючи метафору «скафандра». У НаУКМА застосовують інструменти зміцнення командного духу – виїзні заходи, екскурсії та тимбілдінг. В УКУ діє підхід до підтримки психологічної стійкості через обов'язкове спілкування, реколекції, виїзди у Карпати, зустрічі з дисидентами та культурні заходи (наприклад, малювання писанок).

Ці зусилля є невіддільною частиною забезпечення сталого функціонування клінік, що дозволяє перейти до узагальнення ключових висновків аналізу.

3.3 Огляд результатів інтерв'ю з представниками партнерських організацій

Під час проведення дослідження було проведено інтерв'ю з двома партнерками юридичного клінічного руху. Їхні досвіди представляють два важливі виміри розвитку юридичних клінік та їхніх правозахисних ініціатив:

Ольга Настіна — керівниця юридичної клініки «Право і практика» Білоцерківського національного аграрного університету та виконавча директорка Мережі правового розвитку. Її бачення відображає внутрішній інституційний розвиток юридичних клінік в Україні, проблеми інтеграції у систему вищої освіти та перспективи адвокації.

Тетяна Гаврилюк — членкиня правління франко-української асоціації Courage UA La Ciotat, юристка та активна учасниця української діаспори у Франції. Її досвід показує, як діаспорні організації поєднують гуманітарну допомогу, культурну дипломатію та правову підтримку, створюючи зовнішній контур підтримки України.

Разом ці інтерв'ю дозволяють побачити юридичні клініки як частину ширшої екосистеми: від локальних освітніх інституцій до міжнародних ініціатив. Ольга Настіна підкреслює, що саме така багатогранна співпраця створює для руху потужну екосистему підтримки. Ця коаліція об'єднує державні інституції, такі як Уповноважений із захисту державної мови, Міністерство освіти і науки та система безоплатної правничої допомоги, з органами місцевого самоврядування, приватними адвокатами та міжнародними партнерами, зокрема польськими колегами. Таке партнерство дозволяє розширювати вплив та можливості клінік далеко за межі університетських стін. Важливим напрямом діяльності є правопросвіта, яка реалізується через інноваційні формати, що роблять правову інформацію доступною та зрозумілою для широкої аудиторії.

Подальший розвиток юридичних клінік, на думку Ольги Настіної, неможливий без цілеспрямованої адвокаційної роботи. Вона наголошує на необхідності «розробки планів, залучення адвокаційників та уніфікації статусу клінік у ЗВО». Пропозиція запозичити досвід Канади, де посада керівника клініки прирівнюється до адміністративної, є прямою відповіддю на проблему «зниження уваги» з боку керівництва університетів. Такий статус надав би клінікам інституційної ваги та стабільності, запобігаючи їх маргіналізації. Не менш важливим є розвиток ключових компетентностей як у студентів, так і у викладачів. Пріоритетними є «медіаційні, гендерні, дослідницькі і цифрові навички», що відповідають сучасним вимогам до юридичної професії.

Ще один важливий аспект роботи юридичних клінік в сучасних умовах підкреслює Тетяни Гаврилюк. На її думку, юридичні клініки могли б долучитися до підтримки переміщених українців в середині країни та закордоном, зокрема через надання соціальної та правової допомоги, консультації щодо трудових прав і мобільності в ЄС, а також участь у міжкультурних та правопросвітніх проектах. Така співпраця дозволила б поєднати локальний досвід клінік із ресурсами діаспорних організацій, створюючи комплексну систему підтримки для українців, які втратили домівки та потребують допомоги у нових умовах життя.

4. Рекомендації за результатами дослідження стану діяльності юридичних клінік

Для Асоціації юридичних клінік України

- Розробити адвокаційну стратегію і адвокаційний план.
- Налагодити співпрацю з Асоціацією керівників правничих шкіл.
- Виступити з ініціативою для Асоціацією керівників правничих шкіл включати у вчені ради факультетів керівників ЮК.
- Розробити Типову програму проходження клінічної практики (практики на базі юридичної клініки).
- На початку навчального року проводити інтеграційні воркшопи для нових юридичних клінік-членів АЮКУ, для нових керівників ЮК (додати до програми проведення тренінгів зі Soft Skills), організувати інтервізії та супервізії для керівників та кураторів ЮК.
- Розробити типовий алгоритм перенаправлення справ між юридичними клініками.
- Вибірково перевіряти дані, які юридичні клініки подають в Реєстр (Наприклад, у випадку коли статистичні дані юридичної клініки у кілька разів відрізняються від середньостатистичних даних мережі за рік).
- Передбачити в Реєстрі збір інформації про клієнтів за різними показниками (демографічні показники: стать, пільговий статус, вік тощо).
- За результатами моніторингу, окрім сертифікатів та звіту, надсилати офіційне звернення АЮКУ до керівництва правничої школи та/або ЗВО з описом результатів та наданих рекомендацій.
- Інтегрувати в заходи АЮКУ тренінги з психологічної підтримки та ментального відновлення.
- Ініціювати створення у співпраці з іноземними партнерами єдиної координаційної платформи для налагодження партнерств, обміну практиками та поширення інформації про актуальні можливості міжнародної співпраці.
- Регулярно поширювати інформацію про міжнародні програми, гранти, конкурси, тренінги.
- Розробити методичні рекомендації щодо організації міжнародної діяльності, включаючи юридичні, фінансові та етичні аспекти.

Для урядових стейкхолдерів

(МОНУ, НАЗЯВО, Комітет з питань освіти, науки та інновацій, Комітету з питань правової політики)

- Внести зміни до Стандартів юридичної освіти (для бакалаврського та магістерського рівня) щодо включення до переліку фахових компетентностей та програмних результатів, знань і навичок, які здобуваються шляхом залучення до діяльності юридичних клінік правничих шкіл.
- Затвердити нове Типове положення про юридичну клініку правничої школи.
- Ввести положення про обов'язковість діяльності юридичної клініки (разом із вимогою її забезпечення) в ліцензійні і акредитаційні умови провадження юридичної освіти.
- Інтегрувати компоненти юридичної клінічної освіти і практики в Закон України «Про вищу правничу (юридичну) освіту та первинний доступ до правничої професії».
- Забезпечити фінансову і грантову підтримку, яка полягатиме в запровадженні спеціалізованої державної програми підтримки міжнародних ініціатив юридичних клінік, зокрема: конкурсні мікро гранти для реалізації спільних проєктів з іноземними партнерами, фінансування участі студентів і викладачів у міжнародних стажуваннях, конференціях, тренінгах.
- Створити на сайті МОН окремого розділу або інформаційного порталу, присвяченого міжнародним можливостям юридичних клінік, з регулярним оновленням інформації про гранти, конкурси, партнерські програми.
- Ініціювати розробку та впровадження сертифікованих програм підвищення кваліфікації для викладачів і студентів юридичних клінік (мовної і міжкультурної компетентності).

Для керівництва правничих шкіл та/або ЗВО

- Забезпечити функціонування юридичної клініки як окремого структурного підрозділу, діяльність якого відповідає Стандартам.
- Підтримувати діяльність юридичної клініки, проєкти з розвитку юридичної клінічної освіти, науки та практики.
- Уникати використання тимчасових інструментів для забезпечення належного функціонування (створення юридичної клініки під проєкт, перетворення її на ГО, громадську приймальню тощо).
- Сприяти участі студентів та студенток у національних і міжнародних заходах юридичних клінік.
- Мотивувати персонал юридичної клініки підвищувати кваліфікацію в сфері юридичної клінічної освіти та науки.

Для юридичних клінік правничих шкіл України

- Брати участь у навчанні з проєктного менеджменту, фандрейзингу, звертатися до АЮКУ за організаційною і координаційною підтримкою у самостійній проєктній діяльності.
- Долучатися до проєктів та активностей Асоціації.
- Використовувати наявні інформаційні ресурси Асоціації («Зворотний зв'язок» на сайті АЮКУ, інструменти Google-розсилки, групи у Facebook та Telegram) для отримання та поширення інформації в мережі юридичних клінік.
- Регулярно проводити моніторинг діяльності (самооцінку або моніторинг АЮКУ).
- Співпрацювати з іншими підрозділами ЗВО (наприклад, відділами психологічної підтримки, лабораторіями розвитку цифрових технологій, комісіями з етики та доброчесності).
- Розвивати ініціативність та самостійність. Формувати внутрішні команди з міжнародної співпраці, відповідальні за пошук партнерів, підготовку заявок та координацію проєктів.
- Підвищувати кваліфікацію. Брати участь у тренінгах з проєктного менеджменту, грантрайтингу, міжкультурної комунікації. Розвивати мовні компетентності серед студентів і викладачів.
- Активізувати пошук партнерств. Використовувати наявні мережі (АЮКУ, університети, міжнародні організації) для встановлення контактів з іноземними клініками.

Подяки

Висловлюємо щирю вдячність юридичним клінікам, які долучилися до аналітичного дослідження та надали цінні свідчення для формування узагальненої картини розвитку клінічного руху в Україні. Завдяки їхній участі вдалося зібрати практичні приклади, окреслити інституційні моделі та визначити ключові виклики, що стоять перед юридичними клініками сьогодні.

Участь кожної клініки стала важливим внеском у розуміння ролі клінічної освіти як інструменту розвитку правової системи та підтримки громадян у складних умовах війни та відбудови.

Юридичні клініки, що брали участь у дослідженні:

1. Правова лабораторія клінічних методів навчання Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля;
2. Юридична клініка імені Миколи Удода Донецького національного університету імені Василя Стуса;
3. Юридична клініка Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди;
4. Юридична клініка «Ex aequo et bono» Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова;
5. Юридична клініка Маріупольського державного університету;
6. Юридична клініка Херсонського державного університету;
7. Юридична клініка «Pro bono» Національного університету «Острозька академія»;
8. Навчальний юридичний центр «Правова СТУДІЯ» Полтавського університету економіки і торгівлі;
9. Юридична клініка «Правовий захист» Донецького державного університету внутрішніх справ
10. Юридична клініка «Defendo» НТУУ «КПІ» імені Ігоря Сікорського;
11. Юридична клініка «Центр правового захисту» Державного торговельно-економічного університету;
12. Навчальна лабораторія «Правнича клініка» НаУКМА;
13. Юридична клініка «Правозахист» Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського;
14. Юридична клініка «Artium de lex» Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;
15. Навчальна лабораторія «Юридична клініка» Державного податкового університету;
16. Юридична клініка «Кворум» Бердянського державного педагогічного університету;
17. Юридична клініка «Громадська приймальня» Київського кооперативного інституту бізнесу і права;
18. Юридична клініка Національного університету «Одеська юридична академія»;
19. Юридична клініка «Право і практика» Білоцерківського національного університету;
20. Юридична клініка «Veritas» Луцького національного технічного університету;
21. Юридична клініка «Істина» Дніпровського державного університету внутрішніх справ;

22. Юридична клініка «Захист+» Національної академії внутрішніх справ;
23. Юридична клініка «PRO BONO» Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»;
24. Юридична клініка «Adiutorium» Національного університету «Чернігівська політехніка»;
25. Навчально-виробнича лабораторія «Юридична клініка» Київського фахового коледжу туризму та готельного господарства;
26. Юридична клініка Українського католицького університету.

Дослідження стало можливим завдяки участі керівників закладів вищої освіти, у структурі яких функціонують юридичні клініки. Їхнє бачення та досвід дозволили окреслити інституційні моделі, визначити проблеми та перспективи розвитку клінічної освіти в Україні.

Інтерв'ю проведено з:

- ректором ДонНУ імені Василя Стуса Іллею Хаджиновим;
- деканом правничої школи НаУКМА Володимиром Венгером;
- першим заступником директора ННІ права СумДУ Ольгою Столовою;
- директоркою Школи права УКУ Світланою Хилюк;

Також висловлюємо щирі вдячність представникам Асоціації юридичних клінік України, які взяли участь в інтерв'ю та поділилися своїм досвідом, баченням і рекомендаціями. Їхнє бачення стало важливим джерелом для аналізу історії становлення АЮКУ, оцінки сучасних викликів та визначення стратегічних напрямів розвитку юридичного клінічного руху.

Інтерв'ю проведено з:

діючою головою та экс-головами АЮКУ:

- Юлією Ломжець (2019 р. — по теперішній час);
- Андрієм Галаєм (2015–2019 рр.);
- Віталієм Єловим (2012–2015 рр.);

членами діючого Правління АЮКУ:

- Марією Ципящук;
- Христиною Ковцун;
- Вікторією Жолудевою;
- Юлією Матвєєвою;
- Людмилою Руденко.

